

'וייטב אלהים למילדת': מיילדות עבריות בארץ-ישראל בשלהי התקופה העותמאנית

צפורה שחור-רובין

מבוא

מקדמת דנא נחשבת המיילדות למקצוע חשוב בעם היהודי. לראשונה נזכרת המיילדת במקורות העבריים במעמד לידתה של רחל אמנו. רחל מתקשה בלידתה, והמיילדת מבקשת לעודד את רוחה: 'ותאמר לה המילדת: אל תיראי כי גם זה לך בן' (בראשית לה, יז). מפרשת המיילדות העבריות שפרה ופועה עולה שהן לא רק קיימו את תפקידן המקצועי, אלא גם ידעו למלא את חובתן האנושית-לאומית בשעת צרה.¹ כך ענו לפרעה לאחר שלא קיימו את גזרתו להשליך את כל הבנים אל היאור: 'כי לא כנשים המצריות העבריות, כי חיות הנה בטרם תבוא אלהן המילדת וילדו'. (שמות א, יט). אף בתלמוד מודגשת חשיבותה של המיילדת: היא מכונה שם 'חכמה', ומותר לה לחלל את השבת וליילד: 'אבל מסעדין ומילדין את האשה בשבת, וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת, וקושרין את הטבור. רבי יוסי אומר, אף חותכין' (משנה שבת יח, ג).²

* המחקר נערך בתמיכת ועדת המחקר של המכללה האקדמית לחינוך על שם קיי, באר-שבע.
1 א' סדובסקי, תורת המיילדות לפי השיעורים שבבית-הספר לאחיות 'הדסה' על שם הנריטה סאלד, ירושלים 1942, עמ' 95; מ' פולק, 'כמה "מיילדות עבריות" היו?', מגדים: ביטאון לענייני מקרא 39 (2004), עמ' 47-54.
2 בתקופות קדומות נאסר על היהודים לשהות בחוצות ירושלים בלילה אלא במקרי חירום, מפאת הסכנה, 'אבל להביא את הרופא לחולה או מילדת ליולדות יכולין לילך כל הלילה' (א' יערי, מסעות ארץ ישראל של עולים יהודים מימי הביניים ועד ראשית ימי שיבת ציון, ירושלים 1996, עמ' 328).

המיילדות התגדרה כעבודתן של נשים מאז ומתמיד, והייתה מקצוע שפרנסה בצדו. בעבר שימשו בו נשים מבוגרות, והתפקיד עבר מדור לדור, על פי רוב מאם לבתה ולעתים ממיילדת מנוסה למיילדת מתחילה. נשים לא למדו אותו באופן תאורטי אלא התנסו בו ורכשו את מיומנותן בלידות שהשתתפו בהן. ויליאם ארני, שחקר את מאבקי הכוח במיילדות (מיילדות מול מיילדים) מנקודת מבט סוציולוגית, כתב על כך: 'הניסיון הוא המורה של רוב המיילדות'.³

בארץ-ישראל, כמו באירופה, עסקו נשים במקצוע המיילדות. טיטוס טובלר, רופא שווייצר שביקר בארץ-ישראל במאה התשע-עשרה ותיעד את החיים בה, כותב על כך: 'כמיילדות עובדות במזרח רק נשים או מיילדות'.⁴ אך יש לציין כי בכל הזמנים ובכל התרבויות מקובל היה שנשים בלבד משמשות מיילדות – תולדה של נורמות חברתיות ודתיות.⁵

במאמר אציג את פועלן של המיילדות הראשונות בארץ-ישראל, את אופי עבודתן ואת תרומתן להתפתחות מקצוע המיילדות בארץ. המידע במאמר זה מבוסס על מקורות ראשוניים שנמצאו בארכיונים אחדים ובמקורות מודפסים: ראיונות, מכתבים וספרי זיכרונות של מיילדות, של בני משפחתן ושל גברים ונשים בני היישוב היהודי בארץ בשנים הללו. בעיתוני התקופה (השקפה, האור, הצבי, חבצלת) נמצא מידע חשוב ורב, ומחקרים בתחום ההיסטוריה של הרפואה מבססים אותו. מטרת המאמר לבחון את פעילותן של המיילדות הראשונות אשר עשו במלאכה בתקופה ההיולית, שבה טרם היו מחלקות לילדות בבתי החולים וטרם ניתן היה ללמוד את מקצוע המיילדות בארץ. לשם כך אדון בארבע קבוצות של מיילדות, בחלוקה לשני צמדים: 1. מיילדות מסורתיות מול מיילדות

3 W. R. Arney, *Power and the Profession of Obstetrics*, Chicago and London 1982, pp. 22–23

4 ט' טובלר, תרומה לטופוגרפיה הרפואית של ירושלים (סקירת המצב הרפואי בירושלים בשנת 1846), חיפה 2005, עמ' 52.

5 ש' שחר, 'נורמות, חוק ופיקוח: נשים בכלכלה של ימי הביניים', זמנים 46–47 (חורף 1993), עמ' 82; ש' שחר, האשה בחברת ימי הביניים: המעמד הרביעי, תל-אביב תשנ"א, עמ' 180; בימי הביניים נשים ילדו בביתן בעזרת מיילדות, ורופאים ומנתחים לא התערבו בלידות מטעמי צניעות. רק בעת החדשה החלו גברים לשמש מיילדים; ראו: י' בר-און, 'מלחמת המינים בקהילה מקצועית – מיילדות ומיילדים של המאה השבע עשרה', היסטוריה 3 (שבט תשנ"ט), עמ' 80; הנ"ל, הרואות את הנולד: לידה וילוד לקראת העידן המודרני, חיפה 2000, עמ' 11–12, 62, 71; א' רייץ, ילוד אשה, תל-אביב 1989, עמ' 164.

מדופלמות; 2. מיילדות במושבות מול מיילדות בערים. בין הקבוצות הללו יש הבדלים רבים, וחשוב לעמוד על מאפייניה של כל קבוצה ולהשוות ביניהן בנוגע לשיטות העבודה ולאופייה.

להלן אסקור את התפתחות מקצוע המיילדות בארץ-ישראל בשלהי השלטון העותמאני, ממחצית המאה התשע-עשרה ועד סוף מלחמת העולם הראשונה; אעמוד על מעמדן, כישוריהן, סמכויותיהן ותפקידיהן של המיילדות בחברה היהודית; אציג את היחס כלפי המיילדות המסורתיות וכלפי המיילדות המדופלמות; אברר מהם ההבדלים באופי העבודה בין המיילדות במושבות ובין המיילדות בערים ואתאר את דמותן של כמה מן המיילדות העבריות הראשונות בתקופה ההיא.

חולי ומזור בארץ-ישראל בשלהי התקופה העותמאנית

מאמצע המאה התשע-עשרה ועד מלחמת העולם הראשונה השתפרו בהדרגה שירותי הבריאות באימפריה העותמאנית⁶ וחלה התפתחות יוצאת דופן בנוגע להקמתם של בתי חולים, בעיקר בירושלים.⁷ בתי חולים רבים ומגוונים הוקמו על ידי מוסדות דתיים נוצריים ומוסדות חסד יהודיים, ורופאים מקצועיים, שרכשו את השכלתם הרפואית באוניברסיטאות בערי אירופה, הגיעו לארץ כדי לנהלם.⁸ למרות שינויים אלו, המצוקה הרפואית הייתה קשה ביותר. תנאי החיים הדלים, הצפיפות הרבה והיעדרם של תנאי סניטציה והיגיינה מינימליים גרמו לתחלואה רבה ולשיעורים גבוהים של תמותה. הסופרת מרים הרי לבית שפירא כותבת בספרה האוטוביוגרפי שבעת היוולדה בשנת 1865 לא נמצאה מיילדת לאמה, כי 'המיילדת האירופית היחידה – יהודיה מארץ פולין שהמירה דתה – מתה באותו בוקר מחולי-רע', ואביה רץ ברחובות ירושלים ובסביבותיה לבקש רופא, אך רופא לא נמצא לו.⁹ רוב רובה של אוכלוסיית הארץ חיה ללא כל עזרה וטיפול של ממש

6 'זיידה, 'ארץ ישראל בתולדות הרפואה', כרמלית: שנתון ספרותי, ו-1 (תש"ד), עמ' 395-396.
7 'ניסן (קצנלסון), 'התפתחות שירותי הרפואה בירושלים בתקופת השלטון הבריטי', י' בן-אריה (עורך), ירושלים בתקופת המנדט: העשייה והמורשת, ירושלים 2003, עמ' 299-300.

8 N. Schwake, 'Hospitals and European Colonial Policies in the 19th and Early 20th Centuries', M. Waserman and S. Kottek (eds.), *Health and Disease in the Holy Land*, Lewiston, Queenston and Lampeter 1996, pp. 231-260

9 מ' הרי, בת ירושלים הקטנה, תל-אביב 1975, עמ' 10.

בתחום הרפואי, הסתפקה בצמחי רפואה, בלחשים, בסגולות ובקמעות למיניהם ואף נעזרה ברופאי אליל.¹⁰

טובלר כותב כי זקנות יהודיות היו ידועות כמרפאות: 'רופא מוסמך צריך להתלונן במיוחד על פעלתנותן וחוכמת היתר של נשים זקנות. הן גורמות נזק רב במיוחד בטיפולן בדלקות עיניים'.¹¹ יעקב יהושע, יליד ירושלים, מספר כי נשים זקנות עסקו ברקיחת תרופות מקוריות במשך שנים: 'תרופותיהן חוללו לפעמים נפלאות עד כי הרופאים עצמם היו חוקרים ושואלים על דרך הריפוי של חולה שאמרו עליו נואש. [...] התרופות שהוכנו מעשבים שונים נקראו תרופות נשים או תרופות שדה. בדרך כלל התגברנו על המחלות בכוחות עצמנו וברחמי שמים'.¹² בשנת 1888 הוציאה הממשלה הטורקית פקודה האוסרת על מי שאינו בעל תעודה מוכרת את העיסוק ברפואה, ברוקחות ובמיילדות. בעלי דיפלומה מחוץ לארץ נצטוו לשלוח את תעודותיהם לבדיקה בקושטא הבירה. אלא שבחיי היום-יום לא שינתה פקודה זו דבר; הנשים המשיכו במלאכתן כמיילדות ורופאי אליל המשיכו לרפא.¹³

יולדות ואימהות

קשה היה מצבן של הנשים בארץ-ישראל באמצע המאה התשע-עשרה.¹⁴ איטה ילין, תושבת העיר העתיקה בירושלים, שהגיעה ארצה בשנת 1881, היטיבה לתאר את חייהן של הנשים ברובע היהודי, שמדי יום ביומו שאבו מים מן הבור וסחבו את הדליים לביתן, עסקו בעבודות השוטפות של הבית וטיפלו בכל צורכי

10 ש' אביצור, חיי יום-יום בארץ ישראל במאה התשע עשרה, ירושלים 1976, עמ' 155-156.

11 טובלר (לעיל, הערה 4), עמ' 19.

12 ' יהושע, ירושלים הישנה בעין ובלב, ירושלים 1988, עמ' 186-187; כמו כן ראו: הנ"ל, ספורו של הבית הספרדי ברובע היהודי בעיר העתיקה של ירושלים, ירושלים 1976, עמ' 40-41; וראו גם זיכרונותיה של רחל ילין (סוכובולסקי) דנין, המספרת על אמה, שהייתה מומחית לעשבי מרפא, ויהודים וערבים היו משחרים לפתחה לבקש עצה ותרופה: ר' אלפר, קורות משפחה אחת, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' 52-53, 74.

13 אביצור (לעיל, הערה 10), עמ' 160.

14 ש' שורץ וצ' שחור-רובין, 'הסתדרויות נשים למען אמהות וילדים בארץ-ישראל: פועלן של "הדסה", "הסתדרות נשים עבריות" ו"ויצ"ו" להקמת תחנות לאם וילד ("טיפת חלב")', 1913-1948, מ' שילה, ר' קרק וג' חזן-רוקם (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים 2001, עמ' 249-252.

משפחתן. ילין מדגישה את הכאב שלהן על תמותת התינוקות הרבה, שהשפיע על מצבן הנפשי והגופני.¹⁵

קשה לאין שיעור היה מצבן של היולדות. הטיפול ביולדות ובתינוקות וההשגחה עליהם היו לקויים, ותנאי הלידה היו ירודים. מחסור במים ותזונה לקויה, נישואים ולידה בגיל צעיר וכן ריבוי הריונות וילדים גרמו לעלייה חדה בתמותת התינוקות. 'לא הייתה אישה בעיר העתיקה ומחוצה לה, שלא חוותה מוות של שניים-שלושה תינוקות בזמן הלידה, או זמן קצר אחריה, מבין שמונה עד שלושה עשר ילדים שהן הביאו לעולם'.¹⁶ שיעורי תמותה גבוהים אלו הוכיחו עד כמה נחוץ פיקוח על תהליך הלידה ועל הטיפול בתינוקות בכל הנוגע להיגינה.¹⁷ העובדה שאחיות מוסמכות ומיילדות כמעט לא היו בנמצא החמירה את המצב: יולדות רבות כלל לא פנו לעזרה רפואית או לבתי חולים, בשל אי-ידיעה ודבקות באמונות טפלות, והעדיפו ללדת בביתן בתנאים היגיניים וסניטריים קשים, שסיכנו את חייהן ואת חיי היילוד, בעזרת מיילדות מקומיות, 'כי מיילדות מדופלמות ואחיות רחמניות בכלל לא נמצאו בא"י בימים ההם'.¹⁸ כפי שיוצג בהמשך, רק בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה החלו להשתקע בירושלים מיילדות מדופלמות שזו הייתה מומחיותן, שקנו הכשרתן באירופה.¹⁹

הצורך לסייע לאימהות וליולדות היה המניע להקמתה של אגודת 'עזרת נשים' בירושלים בשנת 1895. האגודה תמכה בנשים חולות וביולדות נזקקות, לפני הלידה ואחריה, ואף שלחה מיילדות אל בתיהן של היולדות העניות. שנים אחדות לאחר מכן נוסדה חברת 'עזר יולדות', ששמה לה למטרה לדאוג לכלל היולדות

15 א' ילין, לצאצאי, א, ירושלים תשל"ט, עמ' 41-44; ב, עמ' 51-54.

16 ר' שרם, מלאכים בין סלעים: רומן מהווי בית החולים שערי צדק בימיו הראשונים, תל-אביב 1996, עמ' 55; וראו: 'שיעור תמותת התינוקות בתקופת המנדט', ח"ש הלוי, חקירות בתמותת התינוקות היהודים בארץ, ירושלים 1941.

17 ב' גרינפלדר, 'נגד מקרי המוות בין התינוקות בארץ-ישראל', הפועל הצעיר 7, 28-29 (אייר תרע"ד), עמ' 19-21; B. Gruenfelder, 'Infant Mortality in Palestine', *The Jewish Social Service Quarterly* 9, 3 (1933), p. 309

18 ילין (לעיל, הערה 15), ב, עמ' 92; המחסור במיילדות מדופלמות נידון גם מעל דפי העיתונים באותה תקופה. ראו: ש' ויינשטיין, 'קראו לחכמות ותבאנה!', הצבי, כ"ד בחשוון תרנ"ח; פנחס גראייעווסקי, 'בצל החכמה בצל הכסף', חבצלת, ב' דר"ח כסלו תרנ"ח.

19 ה' כגן, ראשית דרכי לירושלים, תל-אביב 1982, עמ' 45.

העניות.²⁰ זו הייתה ראשית ייסודן בארץ-ישראל של אגודות נשים שקיבלו עליהן תפקידים בעלי אופי סוציאלי, במסגרת עשיית חסד וצדקה.

המיילדות המסורתיות

בתקופה הנידונה עדיין לא היו בתי חולים ליולדות. הציבור הביע חוסר אמון ברפואה המודרנית, וכאמור נשים העדיפו ללדת בביתן בליווי של מיילדות מקומיות או בעזרת אחת מבנות המשפחה.²¹ 'כל בית גדול או קטן ואפילו מיושב עד אפס מקום היה כשר ללדת בו, וזאת תחת השגחת "מיילדת"'.²²

בשנת 1898 היו בירושלים עשרים ושתיים מיילדות, שלוש-עשרה אשכנזיות ותשע ספרדיות.²³ כמעט כולן עסקו במקצוען ללא הכשרה מקצועית וללא ידע תאורטי, והיו בהן שלא ידעו קרוא וכתוב. רבות מהמיילדות היו אלמנות מבוגרות שיצאו לעבוד כדי לפרנס את משפחתן. המיילדות היהודיות העניקו שירותי מיילדות גם ליולדות מוסלמיות ונוצריות. למשל ציפה-פייגה די בּוֹבָה, מהמיילדות הראשונות בירושלים, אשר גרה בעיר העתיקה, הייתה מיילדת 'במשפחות ידועות. היא היתה אישה באה בימים, חכמה, זריזה ונקה, ונסיון רב לה בלידות לא רק

20 מ' שילה, 'פילנתרופיה כנתיב נשי לספירה הציבורית', ט' כהן (עורכת), האשה ביהדות: 'מעשה ידיה' – אשה בין עבודה ומשפחה, רמת-גן 2001, עמ' 17–23.

21 א' פרוש, זכרונות ראשונים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 41; ש' שמיר, 'רישום לידות, נישואין, גירושין ופטירות במאה ה-19 בארץ ישראל', שרשרת הדורות 18, 2 (מאי 2004), עמ' 8; רוב נשות תל-אביב, למעט נשות חברה אחדות שיצאו לז'נווה, לברלין או לווינה, ילדו בבתיהן בעזרתן ובהשגחתן של מיילדות; י' מטלון, תל אביב: זכרונות 1919–1931, רמת-גן 2004, עמ' 2.

22 א' שושן, ירושלים עירי: חיי אנשי ירושלים, רחובות 1981, עמ' 21.

23 א"מ לונץ, לוח ארץ ישראל לשנת תרנ"ט, שנה רביעית, ירושלים תרנ"ח, עמ' 165; בשנת 1905 היו ביישוב היהודי ביפו תשע מיילדות. חמש מהן, כולן אשכנזיות, היו בעלות דיפלומה; ארבע מהן – שתי אשכנזיות ושתי ספרדיות – היו מיילדות מסורתיות. בחורף תרס"ו היו בעיר עוד ארבע מיילדות, שתיים מהן גם חובשות (אחת מהן שימשה חובשת קבועה בבית הספר לבנות); ראו: ז' סמילנסקי, 'הישוב היהודי ביפו', העמר – קובץ לספרות למדע ולשאלות הזמן יו"ל בארץ-ישראל בעריכת ש' בן ציון וד' ילין, א, ספר הוספה, יפו תרס"ז, עמ' 87–88.

אצל אשכנזיות כ"א גם אצל ספרדיות, וגם המושלמיות בטחו בה'.²⁴ יהושע מציין כי המיילדות האשכנזיות היו פופולריות ביותר בקרב הספרדים.²⁵

מי היו המיילדות המסורתיות?

בכל תיאורי הלידה מתקופה זו, הן של יולדות יהודיות והן של יולדות מוסלמיות, עולה דמותה של מיילדת זקנה, באה בימים, מנוסה, בעלת ניסיון רב ביילוד נשים. להלן כמה דוגמאות: 'כרעה סעדה ללדת. קראו לאחת הזקנות ששימשה מיילדת';²⁶ 'אישה זקנה נרכנת אליה';²⁷ 'פאטמה המיילדת הערבייה הזקנה';²⁸ 'בלידה נסתייעו אז בנשים זקנות מנוסות'.²⁹

גילן של המיילדות מודגש בכל התיאורים.³⁰ מיילדות זקנות אלו נהנו מאמונה המלא של הקהילה. הציבור התייחס אליהן כאל בעלות סמכות מקצועית אף שלא היו מוסמכות, נטה להן חיבה מיוחדת והכתירן בתארים של כבוד והערכה: המיילדות הספרדיות נקראו 'בוליסות' ו'רוביסות',³¹ המיילדות האשכנזיות נקראו

24 ילין (לעיל, הערה 15), ב, עמ' 34.

25 'יהושע, ילדות בירושלים הישנה, ב, ירושלים 1966, עמ' 86. המיילדות האשכנזיות היו מפורסמות ומבוקשות גם בקרב נשים כורדיות, יהודיות ולא יהודיות; א' בראואר, 'מנהגי לידה אצל יהודי כורדיסטאן', עדות א, ג (ניסן תש"ו), עמ' 67.

26 ר' אלפר, אנשי פקיעין, תל-אביב 1960, עמ' 83.

27 ע' עמית ור' קרק, יהושע חנקין: שתי אהבות, תל-אביב 1996, עמ' 80.

28 ר' קולודני בקי, אם תלכי עמי: סיפורה של אולגה חנקין, ירושלים ותל-אביב 1997, עמ' 55.

29 אלפר (לעיל, הערה 12), עמ' 75. ראו גם: בראואר (לעיל, הערה 25), עמ' 67; א' אורבך, מארץ האב אל ארץ האבות: הרופא היהודי הראשון בחיפה בראשית המאה, ירושלים 1997, עמ' 237; יהושע (לעיל, הערה 25), ב, עמ' 85 (וראו גם הרומן של שולמית לפיד, חוות העלמות, ירושלים 2005, עמ' 284).

30 ממחקרים על מקצוע המיילדות בימי הביניים עולה שהמיילדות באשכנז במאה השלוש-עשרה היו בדרך כלל אלמנות מבוגרות. נשים אלה למדו בצעירותן את המקצוע ממיילדות אחרות והחלו לעבוד לאחר שילדיהן בגרו ולעתים רק אחרי שהתאלמנו, לשם פרנסה; א' באומגרטן, "כך אומרות המילדות החכמות": מיילדות ומיילדות באשכנז במאה ה"ג", ציון סה (תש"ס), עמ' 55-56.

31 יהושע מציין כי כל אישה זקנה שהוכתרה בתואר 'בוליסה' ידעה פרק בהלכות רפואה. אל הבוליסות האלה פנו אימהות צעירות בשעת צרה, כדי לבקש מהן עצה ותושייה; ראו: יהושע, סיפורו של הבית הספרדי (לעיל, הערה 12), עמ' 40-41; 'רוביסאס' היה תואר של כבוד לנשות הרבנים. ה'רוביסה' הייתה שונה משאר הנשים בהליכותיה, בדיבורה השקט ובהדרת הכבוד שלה. יהושע (לעיל, הערה 25), ג, ירושלים 1968, עמ' 24; אציין שבמקורות העבריים נקראה המיילדת בשמות אחדים: 'מיילדת', 'חיה', 'חכמה'; ראו פירוש רש"י לבראשית מ, כ: 'שהחיה

בחיבה 'די בּוֹבֶה' (ביידיש: הסבתא). נשים רבות נקשרו למיילדת זו או אחרת, וחזרו וקראו לעזרתה בכל הלידות שלהן. היו מיילדות שנחשבו אהודות במיוחד ביישובים מסוימים, כמו מלצ'ה הקושוֹן (המיילדת), שנאמר עליה 'נדמה לי שמלצ'ה זו הייתה המיילדת של כל הירושלמיות',³² או רחל די חרוש ש'הביאה לעולם את בניהם של כל בני כפר השילוח'.³³ יהושע מתאר את אופיו של הקשר בין המיילדות ליולדות:

המיילדות היו בנות-בית בבתיהן וביקוריהן נמשכו שנים רבות כמספר הילדים שהביאו לעולם. מיילדות אלו הכירו את לקוחותיהן. הן פגשו אותן בבתיים, בבתי התפילה, וליד בורות המים [...] חביבות היו ודיבורן חביב ומתוק. הן לא למדו פסיכולוגיה, אך 'אמרי-שפר' שיצאו מפייהן בשעה שסייעו ליולדות הכשירו את האימהות והכינו את ההורים ל'פה' שנתוסף למשפחה.³⁴

המיילדות המסורתיות לא בחלו באמונות טפלות ובסגולות, שהיו מקובלות מאוד באותם ימים, כדי להקל את חבלי הלידה, בעיקר של המתקשות בלידתן והמבכירות, וטיפלו בדרך זו גם בנשים שהתקשו להתעבר. האמצעי 'אטרקטיבי' ביותר להתגבר על לידה קשה היה הנחת מפתח בית הכנסת מתחת לכרית היולדת. לזירוז הלידה נהגו למשוך חוט מארון הקודש של בית הכנסת הקרוב עד למיטתה של היולדת.³⁵ על פיגה די בּוֹבֶה שהוזכרה לעיל 'סיפרו אמנם כי למדה את מקצועה בווינה', אך הדבר לא מנע ממנה להשתמש בסגולות למיניהן.³⁶

מילדת את האשה, ועל כן החיה נקראת מילדת; וכן משנה שבת יח, ג, שנזכרה לעיל: 'וקורין לה חכמה'.

³² י' טופורובסקי, מאה שערים שלי, ירושלים תשנ"ד, עמ' 52.

³³ יהושע (לעיל, הערה 25), ב, עמ' 86.

³⁴ י' יהושע, ירושלים תמול שלשום, ד, ירושלים תשמ"א, עמ' 139; בקרב יהודי תימן זכתה המיילדת לכבוד, ובדרך כלל הייתה מנהיגה קהילתית שמעמדה החברתי גבוה. היא סייעה לא רק ליולדות אלא גם לחולים במחלות שונות, במתן טיפול ישיר או ביעוץ; ראו: ב' גל, 'המיילדות כחלק ממערכת הבריאות של היהודים בתימן 1931-1949', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב 1989, עמ' 58.

³⁵ אביצור (לעיל, הערה 10), עמ' 160; מ' שילה, נסיכה או שבויה? החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים 1840-1914, חיפה ולוד 2001, עמ' 118; י' בן-עמי, 'מנהגי הריון ולידה בקרב הספרדים ועדות המזרח', ידע עם כו, 59-60 (תשנ"ה), עמ' 40.

³⁶ אביצור, שם; נכדה ישעיהו פרס כתב: 'סבתתי היתה מיילדת מוסמכת וידועה בעיר' (י' פרס, מאה שנה בירושלים: מזכרונות איש ירושלים, ירושלים 1964, עמ' 13).

אמצעי נוסף היה חוטים אדומים שבהם הקיפו את קבר רחל; אלו שימשו סגולה נגד מחלות ובייחוד מחלות ילדים.³⁷

על השימוש באמונות טפלות סיפרה זלמה מאיר, האחות הראשית בבית חולים 'שערי צדק' בשנים 1916–1936, ששימשה גם מיילדת:

במשך שנות עבודתי כמיילדת נתקלתי פעמים אחדות במקרים כדלהלן: כאשר היה צורך לערוך ניתוח קיסרי לאישה דתית מאוד, התייעצה משפחתה קודם כל עם הרבי. אם הרבי נתן אישור, הייתה המשפחה יוצאת לקבר רחל – מרחק רב מירושלים באותם ימים. בקבר רחל היה סליל חוטים אדום. לפני יציאתם בא אחד מבני המשפחה לבית החולים ומדד את המרחק בין מיטת היולדת ובין ארון הקודש. מקבר רחל נלקח חוט אדום ונקשר לרגלי מיטת היולדת. משם נמשך החוט במורד המדרגות, עד לארון הקודש שבבית הכנסת של בית החולים. אז נאמרה תפילה על ידי בני המשפחה. לאחר שכל התהליך עבר בשלום, הותר לנו לערוך את הניתוח.³⁸

המיילדות המסורתיות המשיכו לעבוד עד הגיען לגיל מופלג. למשל המיילדת האשכנזייה בחברון, שעליה סופר שהייתה מקובלת גם על בני העדה הספרדית – דיברה ספניולית 'כאחת הספרדיות' ונקראה בפיהם 'בוליסה חנה' – למדה את מלאכתה מן 'הניסיון שרכשה משך עשרות שנים, ואף בהגיעה לגבורות וראייתה כמעט מטושטשת, התהלכה כשהיא כפופה על מקלה ועסקה במלאכתה'.³⁹ וגם יהושע מעיד: 'מיילדות אלו עסקו במלאכתן עד שיבה וזקנה וידיהן לא רעדו'.⁴⁰

37 אביצור, שם; עד לעידן הרפואה המודרנית הילכו סיפורים על מיילדות שעשו שימוש בלחשים ובקמעות, ואם הלידה הסתיימה באופן טרגי אף היו חשודות כעוסקות במגיה שחורה. במקרים כאלו היו משפחות שהטיחו האשמות במיילדת, הטילו דופי במיומנותה המקצועית והאשימו אותה שנעזרה בכוחות הרשע; ראו: מ' קליין, עת ללדת: מנהגים ומסורות בעדות ישראל, תל-אביב 2001, עמ' 96.

38 ז' מאיר, חיי בשערי צדק, ירושלים 1973, עמ' 12; אף בימינו אלה, ראשית המאה העשרים ואחת, לא נעלמו הסגולות למיניהן והאמונות הטפלות מחדרי הלידה; ראו למשל: ש' חסדיאל, 'ותחיין את הילדים', משפחה טובה 2 (1999), עמ' 66–68.

39 מ' מני, 'ב"חצר היהודים" בחברון (פרק מתולדות הישוב)', שבט ועם ב (סיוון תשי"ח), עמ' 93.

40 יהושע (לעיל, הערה 34), עמ' 139.

הוא אף מציין שהמיילדת הנוצרייה ושתי המיילדות המוסלמיות הירושלמיות הגיעו לגבורות 'ואף למעלה מזה'.⁴¹

המיילדות המסורתיות – תפקידיהן ודרכי עבודתן

הלידה נתפסה כהליך טבעי, ותפקידה של המיילדת היה לעקוב אחריו ולחוש אם הוא מתפתח כראוי.⁴² בתקופה הנידונה, תפקידה של המיילדת לא הסתכם בסיוע בלידה עצמה, אלא היא עסקה גם בהכנתה של היולדת ללידה. המיילדת הגיעה על מיטלטליה לבית היולדת ביום הלידה או יום קודם לכן וטיפלה ביולדת גם לאחריה, כך ששהתה בבית היולדת ימים אחדים והעניקה טיפול מיילדותי-תמיכתי מתמשך. היא נשארה ללון בסמוך ליולדת, אף שעל פי רוב היה הבית צפוף, וחלק מבני המשפחה נאלצו לישון על מחצלות.⁴³

עם בואה, הייתה המיילדת בודקת את היולדת כדי לקבוע עד כמה קרובה הלידה, כיצד מונח העובר וכיצד מתקדמים צירי הלידה. לאחר מכן הייתה מכינה את חדר היולדת, דואגת לכמות מספקת של מים, לחימום המים, למאור מתאים, לסבון, לסדינים ולמגבות, ובחורף – גם לחימום החדר.⁴⁴ הלידה הייתה מתרחשת במיטת היולדת או במיטת ברזל שנשכרה לשבעת ימי הלידה (כך נהגו בעלי היכולת),⁴⁵ אך לעתים גם על גבי מזרן שהונח על הרצפה. היו מיילדות, בעיקר מוסלמיות, שנהגו ליילד על גבי אבניים – כיסא היולדת. כאשר נקראו אל היולדת, היו עומסות על גבן את כיסא היולדת 'מין כיסא עשוי עץ אלון, משופשף מרוב שימוש במשך דורות, ששני מסעדים לו משני צדדיו, שבהם הייתה היולדת נאחזת בשעת

41 שם, עמ' 139–141.

42 סדובסקי (לעיל, הערה 1), עמ' 95.

43 ח' שלום, 'עולמן הצבעוני של הנשים הספרדיות ברובע היהודי בעיר העתיקה (על פי זכרונותיו של יעקב יהושע ז"ל)', במערכה כד, 287–288 (אלול תשמ"ד – תשרי תשמ"ה), עמ' 12–13; גם בתימן תפקידה של המיילדת לא הסתכם בהבאת היילוד לעולם, והיא העניקה טיפול סיעודי תמיכתי ליילוד וליולדת במשך כל תקופת משכב הלידה ואף עסקה בהגנה על האם והרך הנולד מפני רוחות רעות שעלולות להזיק להם; ראו: ב' גל, 'המיילדת אצל יהודי תימן 1931–1949', ר' אדמס-שטוקלר ור' שרון (עורכות), ציוני דרך בסיעוד, תל-אביב תשנ"ו, עמ' 61–81.

44 ר' קרק וי' גלס, משפחת ולריו: שבעה דורות בירושלים 1800–1948, ירושלים 2005, עמ' 233.

45 לעניין מיטת היולדת ראו: M. Russo-Katz, 'Childbirth', E. Juhasz (ed.), *Sephardi Jews in the Ottoman Empire: Aspects of Material Culture*, Jerusalem 1990, pp. 259–260

הלידה'.⁴⁶ תנוחה זו הקלה על המיילדת את הגישה אל היילוד, ועל היילוד – את הגיחה מן הרחם.⁴⁷ לעתים היו מתנדבות לעזור למיילדת נשים צעירות חשוכות ילדים אשר האמינו כי בכך תבוא הברכה גם עליהן.⁴⁸

בחדר היולדת, שהיה מרחב נשי, יכלו לשהות נשים מבנות המשפחה (אם, חמות, דודה או קרובה), 'שכל אחת ידעה איזו תרופה להחיש הלידה', והיה בכך 'כדי להקל במה שאפשר את יסורי הלידה'.⁴⁹ הגברים והילדים היו מתכנסים בחצר או באחד מחדרי הבית ומצווים על ידי המיילדת 'לשמור על השקט'.⁵⁰ הם לא הורשו להיכנס לחדר הלידה, ותפקידם היה תפקיד פסיבי: להתפלל לשלומה של היולדת והיילוד ולהצלחת הלידה.⁵¹ נוהג זה השרה בבית היולדת אווירה של קדושה, אך גם התרגשות גדולה, מתח וחרדה.⁵²

אם החלו צירי הלידה טרם בואה של המיילדת, היה הבעל נשלח להביאה בדחיפות: 'באה עת הלידה. יוסף קרא לערביה זקנה שתשב על יד שרה, והוא רכב על חמור לירושלים להביא את המיילדת'.⁵³ לעתים אחת הבנות הייתה נשלחת למשימה 'והיא הייתה רצה כל הדרך עד שהגיעה לביתה של שוּרָה-לָאָה המיילדת.

46 אלפר (לעיל, הערה 26), עמ' 84; יהושע (לעיל, הערה 34), עמ' 141; אורבך (לעיל, הערה 29), עמ' 256. טובלר (לעיל, הערה 4), מציין: 'נשים מוסלמיות יולדות על כסא, היהודיות לא' (עמ' 53). מושבי לידה היו נוהגים באירופה בימי הביניים; ראו: ע' בן-דוד, 'אבניים', אנציקלופדיה מקראית, א, ירושלים תשל"ג, עמ' 57.

47 בן-דוד, שם.

48 אורבך (לעיל, הערה 29), עמ' 257.

49 ילין (לעיל, הערה 15), ב, עמ' 34; אלפר (לעיל, הערה 26), עמ' 84.

50 קרק וגלס (לעיל, הערה 44), עמ' 233; גל (לעיל, הערה 34), עמ' 85. היו כמובן אבות שהעדיפו להוציא את הילדים מן הבית ולהחזירם בתום הלידה. כך נהג יהודה דנילביץ, ממייסדי רחובות: 'כמו תמיד בזמן הלידה לקח עמו יהודה את הילדים ל"סיבוב" במושבה. את אותו סיבוב כבר הכירו היטב, שכן בכל לידה היו חוזרים ועוברים באותם מקומות, ועד שחזרו כבר המתין להם בביתם תינוק חדש' (ע' דניאלי, מלכה ללא כתר: סיפור על מושבה ומשפחה, ירושלים 2006, עמ' 135).

51 קליין (לעיל, הערה 37), עמ' 101; בראואר (לעיל, הערה 25), עמ' 67.

52 בתימן רשות הכניסה לחדר היולדת ניתנה למיילדת ולבעל בלבד; ראו: גל (לעיל, הערה 34), עמ' 85.

53 ר' אלפר, המתנחלים בהר, תל-אביב תש"ד, עמ' 91. יצוין שבמהדורת תש"ד הגיבורים הראשיים אינם מופיעים בשם המקורי יצחק ולא, אלא מכונים יוסף ושרה. לדברי הנכדה, עמירה ליטמן, זה היה רצונה של סבתה לאה – שלא להיחשף מטעמי צניעות. במהדורות שיצאו לאחר מותה הם נקראים בשם המקורי.

אם נתמזל מזלה הייתה המיילדת בבית ואז היו שתיהן ממהרות, אולם אם לאו – הייתה הלידה מחפשת אותה אצל כל השכנות. כבר קרו מקרים שהיא הגיעה לאחר הלידה, ואז לא נותר לה אלא לאחל מזל טוב.⁵⁴ במקרים שבהם המיילדת לא נמצאה, קיבלה עליה האישה המבוגרת בבית (אם, חמות, דודה, גיסה ואפילו שכנה) את תפקיד המיילדת: 'כבר לא היה מה לעשות וכל דבר נעשה והושלם בידי סעדה [הסבתא הזקנה]. שאלה האחות: "ידי מי בחרוצות?" וכשנאמר לה שזו סבתו של חיים הבינה שלפניה אישה אשר החיים לימדוה יותר מכל אוניברסיטה אחרת'.⁵⁵

המיילדת, אם כן, הייתה הדמות המרכזית בלידה וניצחה עליה בביטחון וביד רמה.⁵⁶ היא ניוטה את דרכה בין כל הנוכחים ומילאה 'תפקיד נכבד שעניינם של כל בני המשפחה נושאות אליו'.⁵⁷ בתוקף תפקידה זה הייתה המיילדת מעורבת עד מאוד בחייהם של היולדת ושל בני משפחתה, וסייעה לבני המשפחה לעבור בקלות את שבוע הלידה.

בכורה די יחיאל (לבית בורלא) הייתה מיילדת ספרדייה וזקני ירושלים הרבו להפליג בשבחה. 'כשהייתה נכנסת לבית היולדת הייתה משרה אווירה של שקט ושלווה סביבה. ידועה הייתה בחלקת-לשונה והבינה לנפש היולדת, כאותן מיילדות פסיכולוגיות שבימינו שבהבל-פיהן הן מוציאות את הוולד מרחם האם,

54 שרם (לעיל, הערה 16), עמ' 16; בקהילת יהודי סלונקי אם האישה ההרה הרגישה בצירי הלידה הראשונים בלילה, נהוג היה להודיע מיד לשכנים ולשכנות, והגברים, עם פנסים בידיהם, היו יוצאים להביא את המיילדת; מ' מולכו, 'לידה וילדות בין יהודי סלונקי', עדות ב, ג-ד [ניסן-תמוז תש"ז], עמ' 258.

55 ש' טבעוני, נשים כמעין (סיפורן של סעדה וחביבה מגורי-ג'יספאן), תל-אביב תשמ"א, עמ' 60-61; בקהילת יהודי סלונקי נהוג היה לשיר 'שירי יולדת' בשמונת ימי השמחה שלאחר הלידה. אחד השירים מוקדש למיילדת, וזו תחילתו: 'עת את היולדת/ צירים אחזה/ קראה למיילדת/ לראות אם יבואה [אם הלידה קרובה]' (מ' אטיאש, 'שירי יולדת משלונקי', עדות ב, ג-ד [ניסן-תמוז תש"ז], עמ' 271).

56 בימי הביניים נהגה המיילדת ללוות את האישה ההרה מתחילת ההיריון ועד לשבועות הראשונים שלאחר הלידה. גם לה, כמו למיילדת המסורתית המתוארת לעיל, היה מקום מרכזי לא רק בלידה עצמה אלא גם בימים שאחריה; ראו: א' באומגרטן, אמהות וילדים: חיי משפחה באשכנז בימי הביניים, ירושלים 2005, עמ' 78.

57 יהושע (לעיל, הערה 34), עמ' 140.

ואת מלאכתה הייתה עושה מתון-מתון'. מיילדת זו הייתה מרגיעה ומעודדת את האב אם נולדה לו בת שנייה או שלישית.⁵⁸

עם יציאת התינוק לאוויר העולם, הייתה המיילדת מנתקת את חבל הטבור. טובלר מציין שאת 'חבל הטבור גוזרים במספרים וקושרים (בצד של הילד). לאחר מכן מניחה המיילדת את ידה על טבור היולדת ולוחצת עד צאת השליה. אם הדבר לא קורה מייד זה מדאיג אותם והם מוציאים אותה'.⁵⁹ הנשים שבחדר נהגו להריע, והמיילדת הייתה מבשרת לבעל על מינו של הצאצא ומנחמת בעל שהתאכזב מהולדת בת.⁶⁰ 'סבא פילל לבן בכור, וביום שאמא נולדה, המיילדת שהביאו במיוחד מבית החולים האיטלקי יצאה עם אמא בזרועותיה וכדי לעודד אותו אמרה, נולדה לך אינ'ה-בֶּלָה, שזה בת יפה'.⁶¹ זמן מה לאחר ההנקה הראשונה הייתה המיילדת רוחצת את התינוק. בתימן מקובל היה לרחוץ את התינוק במים מהולים במלח משני טעמים: נגד עין הרע ולחיטוי מפני מחלות.⁶²

לאחר הלידה הייתה המיילדת שוהה זמן מה בבית, משגיחה על היולדת ועל היילוד ומסייעת לכל בני המשפחה, גם בעבודות בית קלות (כביסה, הדחת כלים, בישול), עד שהיולדת אגרה כוח וקיבלה עליה 'אחריות בתור אם צעירה ובעלת בית יחד'.⁶³ המיילדת, לצד הסבתא, הייתה מדריכה את האם – ביחוד אם זו הייתה לידתה הראשונה – בכל הקשור להנקה, לרחיצת היילוד ולהחתלתו, ואף נהגה לעזור בהכנת הבן למילה. זמני ההנקה נקבעו על פי בכי התינוק – 'אז לא שמו לב אל השעון ואל הזמן של יניקה בכל שלש או ארבע שעות, כי בהתחיל

58 שם.

59 טובלר (לעיל, הערה 4), עמ' 53.

60 בן-עמי (לעיל, הערה 35), עמ' 40; מני (לעיל, הערה 39), עמ' 95; רוסריכץ (לעיל, הערה 45), עמ' 257; קליין (לעיל, הערה 37), עמ' 150; מולכו (לעיל, הערה 54), עמ' 259; הכמיהה לבנים רווחת בכל תרבות המתבססת על מודל פטריארכלי. ביהדות נחשב בן בכור למתנה חשובה ומבורכת, בהיותו היורש העיקרי, אבל גם לבת בכורה ייעדו תפקיד חשוב: לעזור לאמה לגדל את הילדים הבאים אחריה; ש' קוטק, 'ילד וילדות במקורות', קורות ט, ה-ו (אביב תשמ"ז), עמ' 122.

61 ע' מיוחס-אלראי, מראות מצחיקות, תל-אביב 2004, עמ' 135.

62 טבעוני (לעיל, הערה 55), עמ' 23; גל (לעיל, הערה 34), עמ' 109; על פי המסופר בתנ"ך, נהגו לחתוך את חבל הטבור, לרחוץ את היילוד במים, למרוח אותו במלח ואחרי כן לעטפו בחיתולים (יחזקאל טז, ד). הסיבה לכך אינה ברורה, כפי הנראה זו הייתה צורת חיטוי פשוטה; ראו: י"ש ליכט, 'מיילדות', אנציקלופדיה מקראית, ד, ירושלים תשכ"ג, עמ' 432.

63 ילין (לעיל, הערה 15), ב, עמ' 36-37.

התינוק לבכות, הגישוהו מהר לאמו כדי להשקיטו⁶⁴; גם אופן ההחלה היה אחר: 'את התינוק אזרו, לפני שהלבישוהו כתונת וחולצה, באזור צר סביב הבטן, בחיתולים ובשמיכה קטנה בחצי הגוף ועוד שמיכה על כל הגוף יחד עם הידיים, ורק הפנים נשארו חופשיים. ככה נמצא התינוק כבוש ומחותל באופן שיהיה אפשרי להחזיקו בלי כל פחד שח"ש יזיקו לאיזה איבר מגופו כשיושם בעריסה או יוצא ממנה. ככה החזיקו את התינוק בשלושה עד ארבעה חודשים כאסיר באזיקים⁶⁵.

אם הלידה הסתיימה בהצלחה, הייתה המיילדת מקבלת את שכרה (שני בישליקים) מידי אבי המשפחה ועוזבת בהדרגה את בית היולדת, כדי להתפנות לעזרה ליולדת הבאה בתור.⁶⁶ לעתים קיבלה המיילדת מלבד שכר גם מצרכי מזון (רוטל סוכר, בקבוק שמן, כמה כעכים, צימוקים או תמרים) ומתנות קטנות (קילו סבון), 'ועם כל הכבודה הזאת חזרה המיילדת אל ביתה'.⁶⁷ אם נולד בן, הייתה המיילדת זוכה לשכר גבוה יותר.⁶⁸ מבקרים, קרובים ובני משפחה שבאו לברך את היולדת נהגו להשאיר למיילדת מענקים קטנים או תשורות קטנות, ביחוד אם הרך הנולד היה בן.⁶⁹ לפני עזיבתה את הבית, היה אבי המשפחה מבקשה 'לבוא במועד הנכון ללידה הבאה'.⁷⁰ אך אם הלידה לא התקדמה כראוי ולדעת המיילדת

64 שם, עמ' 52.

65 שם; באמצע המאה השמונה-עשרה עדיין הייתה נפוצה ברחבי אירופה החתלה על ידי קשירת התינוק, לרבות ידיו ורגליו, מבלי שיוכל להזיז איבר מאיבריו. האימהות האמינו שיש להקפיד על יישור גופו של התינוק, ואין דרך לעשות זאת אלא אם כן יכרכו אותו בחותלות ובפסי קשירה. מהמאה השמונה-עשרה ואילך לחמו רופאים בארצות מערב אירופה בשיטה זו. באנגליה ובצרפת עברו האימהות להחלה חופשית וקלה יותר, אך נוהג זה נמשך בארצות מזרח אירופה ודרום מזרח אירופה עד אמצע המאה העשרים; א' שטאל, 'התפתחות מנהג חיתול התינוקות בעדות שונות ובמיוחד אצל היהודים: סקירת מקורות', קורות ת, ז-ח (אלול תשמ"ג), עמ' 247-251.

66 שושן (לעיל, הערה 22), עמ' 22; רש"י, בפירושו לבבלי בבא קמא נט ע"א, מציין שהבעל הוא המשלם את שכר המיילדת: 'מה שהבעל עתיד ליתן בשכר המיילדת [...]'.⁶⁷

67 יהושע (לעיל, הערה 34), עמ' 143.

68 קליין (לעיל, הערה 37), עמ' 95.

69 יהושע (לעיל, הערה 25), ב, עמ' 85; בשבוע הלידה היה האב מכבד את האורחים בארוחות חגיגיות, ואלה נהגו להביא כסף למיילדת; ראו: קליין (לעיל, הערה 37), עמ' 151. בקהילת יהודי כורדיסטן לא קיבלו המיילדות תשלום עבור שירותיהן אלא רק מתנה (כגון פריט לבוש). הן גרו ואכלו בבית היולדת במשך שמונה ימים; ראו: בראואר (לעיל, הערה 25), עמ' 67.

70 יהושע (לעיל, הערה 25), ב, עמ' 85.

היה צורך בטיפול רפואי, היא הייתה מייעצת לקרוא לרופא. בכל מקרה, חייה של האישה קדמו לחיי התינוק.⁷¹ אם ראתה המיילדת שיש סכנה לחיי היולדת, לחיי היילוד או לחיי שניהם כאחד או אם נוצרה בעיה רפואית והמיילדת לא ידעה להתמודד אתה, הייתה מזעיקה רופא. טובלר מציין כי 'במקרים נדירים קראו לפרנקל [ד"ר שמעון פרנקל] אל יולדות יהודיות'.⁷² אם הלידה הסתיימה במוות של היולדת או של היילוד, המיילדת היא שנאלצה לבשר את הבשורה המרה. אם התרחשה הפלה, היו מזעיקים את המיילדת כדי לסיים את ההיריון: 'הוא רץ העירה, באה המיילדת, קרצפה בקרביה. שרה סבלה בדומיה את מכאוביה'.⁷³

טובלר כותב על תפקיד נוסף של המיילדת: 'יש נשים יהודיות ההולכות ביום השמיני אחרי הלידה בליווי המיילדת למקווה'.⁷⁴ כמו כן נהגו גם האשכנזים וגם הספרדים להזמין את המיילדת לנשים צעירות 'שאחרו להרות', והיא הייתה הולכת עמן אל מעיינות מרפא ומטבילה אותן, למשל בבִּרְכַּה של שרה אמנו בעיר העתיקה בחברון, בחצר הסמוכה למערת המכפלה.⁷⁵

הרופאים והמיילדות המסורתיות

כאמור, המיילדות עסקו במקצוען ללא הכשרה מקצועית פורמלית, ולא היו מודעות להכרח לשמור על תנאי לידה סטריליים. חשיבותה הרבה של השמירה על

71 במקורות העבריים נאמר: 'האשה שהיא מקשה לילד – מחתכין את הולד במעיה ומוציאין אותו אברים אברים, מפני שחייה קודמים לחייו' (משנה אהלות ז, ו).

72 טובלר (לעיל, הערה 4), עמ' 52; ד"ר שמעון פרנקל נשלח לירושלים בשנת 1843 על ידי משה מונטיפיורי, כדי לשמש בה רופא. הוא הביא עמו בית מרקחת ופעל בירושלים חמש-עשרה שנים; ראו: נ' לוי, 'ד"ר שמעון פרנקל (1809–1880) – הרופא העברי הראשון בארץ-ישראל', הרפואה 118, ח (תש"ן), עמ' 489–494.

73 אלפר (לעיל, הערה 53), עמ' 110.

74 טובלר (לעיל, הערה 4), עמ' 53. בקהילת יהודי סלונקי נהוג היה שהיולדת הולכת למקווה 'בבוקר השכם מבלי שיראה אותה איש [...] שם טבלה בבריכה מיועדת לנשים יהודיות'. האישה לוותה תמיד באחת מבנות משפחתה או באחת משכנותיה; ראו: מולכו (לעיל, הערה 54), עמ' 265.

75 מני (לעיל, הערה 39), עמ' 94; בספר חסידים מסופר כי המיילדות הולכות עם הנשים לבית הטבילה 'ושמחות שהנשים מתעברות'. החכם שחקר בדבר הסביר כי המיילדות הן נשים כשרות ונאמנות, המוודאות שהנשים טובלות כהלכה ובכך משמשות סגולה להתעברות; ספר חסידים, מהדורת 'ויסטיניעצקי, פרנקפורט תרפ"ד, סימן שפ, עמ' 116. גם בקהילות יהודיות בתקופת ימי הביניים נהגו מיילדות ללוות נשים למקווה כדי לדאוג לפוריותן; באומגרטן (לעיל, הערה 56), עמ' 55, 70.

הניקיון וההיגיינה לא הייתה ידועה,⁷⁶ והדבר גרם לשיעורי תמותה גבוהים בקרב תינוקות ויולדות. משום כך, עוררו המיילדות, כמובן מאליו, התנגדות מצד אנשי רפואה, ואלו הפגינו יחס של זלזול כלפיהן, ייחסו להן בורות, שימוש באמונות טפלות וב'תרופות סבתא', חוסר מקצועיות והיעדר כישורים מתאימים, והזהירו מפני העסקתן – שכן סברו שיש בכך סכנת חיים.

בין הנלחמים בהעסקתן של מיילדות אלה הייתה ד"ר הלנה כגן, רופאת ילדים, שהגיעה ארצה בשנת 1914 מהפקולטה לרפואה בשווייץ כשהיא מצוידת בשיטות עבודה מודרניות, ונחרדה מן התנאים הפרימיטיביים שבהם פעלה הרפואה בארץ.⁷⁷ כגן נתקלה במציאות קשה: תנאי הלידה היו קשים ושיעורי התמותה בקרב תינוקות ויולדות היו גבוהים. המצב היה גרוע במיוחד בקרב דלת העם, כי נשים עניות רבות ילדו על הרצפה ללא עזרה רפואית ובתנאים היגייניים וסניטריים ירודים, שסיכנו את חייהן ואת חיי היילוד: 'האם היולדת שוכבת על הרצפה ועל-ידה עומדת אישה זקנה, לבושה במלבושים קרועים ומזוהמים וידיה מזוהמות'.⁷⁸ כגן כותבת כי בשל תנאים ירודים אלו שיעור התמותה בעקבות לידה, בעיקר מזיהומים, היה מחריד. כך היא מתארת את עבודתן של המיילדות:

נשים זקנות ובלתי מוסמכות לכך בדקו את האימהות המסכנות, ואם כבר טרחו לרחוץ ידיהן קודם לכן, הרי שעשו זאת בכיור שספק רב היה קיים לגבי ניקיון המים שבו. גם המגבות בהן התנגבו שימשו את יתר בני המשפחה בבית. אם תהליך הלידה לא התקדם כראוי, היו נשים אלה יוצקות בקבוקי שמן אל תוך רחמה של האם האומללה, או מחברות חוט לארון הקודש של בית הכנסת שבקרבת מקום ועל האם היה למשוך בו בכל פעם שחשה בצירי הלידה. אם בסופו של דבר הזעיקו בכל זאת עזרה רפואית, היה המצב חסר תקווה לחלוטין ולא ניתן היה כבר לעשות מאומה.⁷⁹

76 אלפר (לעיל, הערה 12), עמ' 73.

77 צ' שחור-רובין, ד"ר הלנה כגן: הרפואה שהפכה לאגדה, קתדרה 118 (תשס"ו), עמ' 93–94.

78 דין וחשבון שנתי של הסתדרות נשים עבריות, סניף ירושלים, תרפ"ה, הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ), 53.391.

79 כגן (לעיל, הערה 19), עמ' 45.

לא רק כגן יצאה נגד העסקתן של המיילדות המסורתיות וטענה שהן 'נשים זקנות, נבערות מדעת, ובלתי מוסמכות לכך';⁸⁰ אנשי רפואה רבים הצטרפו לדעתה. טובלר מציין כי 'כדי לרפא אישה עקרה עושות מיילדות ונשים זקנות מעשי הבל רבים'.⁸¹ הלן קליגלר, אחות ראשית במרכז הבריאות לאם ולילד ('טיפת חלב') בחיפה, טענה כי למיילדות המקומיות לא היו כלל היסודות הבסיסיים של מקצוע המיילדות.⁸²

אלכסנדרה בלקינד, שסיימה את לימודי הרפואה בז'נווה והתמחתה ברפואת נשים, שבה לארץ בשנת 1906 ועבדה בבית החולים ביפו 'שער ציון'. במשך שש שנים תיעדה בפנקסה את החולות שהגיעו למרפאתה ואת מחלותיהן. מתייעד זה עולה כי רוב הנשים שהגיעו לטיפולן היו מוסלמיות ילידות הארץ. לדעתה, הדבר נבע מהמסורת המוסלמית: 'אישה מוסלמית לא תואיל בשום אופן להיבדק על ידי רופא-גבר'. בלקינד תוקפת את פעולתן של המיילדות הערביות, אשר 'יותר מכל מביאות עליהן רעה, שבבערותן הן גורמות לנזקים לאחרי הלידה וקריעות באברי ההולדה, המביאות אח"כ לידי מומים ומחלות באותם האברים'. בלקינד קובלת על ש'המיילדות הללו נוטלות עליהן הכל: הן מרפאות חולות, נותנות תרופות לעקרות וכו'. אני אינני בקיאה בסממנים והתרופות שהמיילדות הללו משתמשות בהם לרפואה'. לא אחת היה עליה לטפל בנשים בעקבות נזקים כאלה, והיא מציינת שלצערה לא תמיד עלה הדבר בידה. בעיקר היא יוצאת נגד 'זוהמתן ובערותן של המיילדות הערביות', ונגד היותן 'מעמידות הרבה על דעתן, הן מרשות לעצמן לעשות הכל ואינן נמנעות מעשות ככל העולה על רוחן'.⁸³

אליהו אורבך, הרופא היהודי הראשון בחיפה, שהגיע ארצה בשנת 1909, כותב על אחת המיילדות בחיפה: 'זו זקנה בורה שאינה יכולה לסייע לי במאומה'. אורבך נתקל אף הוא, בעיקר בקרב המוסלמים, בגילויים של התנגדות לקבלת טיפול

80 ש.ם.

81 טובלר (לעיל, הערה 4), עמ' 27.

82 H. Klighler, 'A Maternity Center and Midwife Education in Palestine', *Public Health Nurses* 17, 11 (1925), p. 569. תודתי לד"ר זלמן גרינברג, ששלח לי את המאמר.

83 א' בלקינד, 'מסקנות סטטיסטיות אחדות מעבודתי הגיניקולוגית ביפו', זכרונות-דברים של האגודה המדיצינית העברית שבא"י א, ב-ג (תרע"ג), עמ' 26-27, 32. תודתי לד"ר זלמן גרינברג, ששלח לי את המאמר.

רפואי מידי רופא גבר, שנבעו מדעות קדומות שבמסורת. המגבלות שהטיל האסלאם על האישה בלמו אותו, כרופא, על כל צעד ושעל.⁸⁴

חיים המבורגר, שתיעד את החיים בירושלים בתקופה הנידונה, מספר על שלוש מיילדות אשכנזיות שנהגו 'לשאוף טבק' ואחת מהן אף עישנה סיגריות. כאשר נקראו ללידות, לא הקפידו על כללי ההיגיינה, השליכו את הטבק וטיפלו ביולדות מבלי שטרחו לנטול ידיים, 'והיו מקרים שאשה מקשה לילד והוצרכו לסייע את הוולד שיצא, והאצבעות של המיילדת היו מלאות טבק, והיתה היולדת בסכנה מהרעלת הדם, והבעל הוכרח להביא רופא נשים לנקות את הרחם. כאלו היו המיילדות בימים ההם'.⁸⁵

מיילדות לצד עבודה קהילתית ציבורית

המיילדות המסורתיות היו עצמאיות במלאכתן: הן גבו שכר עבור עבודתן, לא היו נתונות לפיקוח והתנגדו בתוקף לכל פיקוח שכזה.⁸⁶ היו מיילדות שהעניקו לנשים עניות את שירותיהן בחינם. מיילדות רבות לא הסתפקו במקצוען, ולצד המיילדות עסקו בעבודה ציבורית קהילתית. פייגה די בובה, למשל, טיפלה ביולדות עניות חינם אין כסף ודאגה לרווחתן ולכלכלתן גם לאחר הלידה. לדבריה 'הילודים הם "דור של משיח" ולכן צריך שיהיה דור בריא וחזק'.⁸⁷ רחל די חרוש עסקה, מלבד תפקידה כמיילדת של כפר השילוח, גם במצוות רחיצתן של נפטרות, וכך 'החזיקה' בשתי מצוות. את תורת המיילדות למדה בבית החולים האנגלי המיסיונרי אשר בעיר העתיקה בירושלים. נשים שילדו בבית חולים זה לא רצו שרופאים יטפלו בהן, ומשום כך קיבלו בחיבה וברצון את העזרה והסיוע שהושיטה בשעה זו

84 אורבך (לעיל, הערה 29), עמ' 237.

85 ח' המבורגר, שלשה עולמות, ג, ירושלים תרצ"ט, עמ' קי-קי"א.

86 כגן (לעיל, הערה 19), עמ' 45; יצוין שגם בימי הביניים לא היה פיקוח עירוני או מוסדי על המיילדות, והן לא היו מאוגדות בארגון מקצועי כלשהו. במאה השש-עשרה השתנו הדברים, שכן הרשויות הדתיות כפו על המיילדות שעבדו בערים ארגון, הכשרה ורישוי מסודרים. מאמצע אותה מאה דרשו הרשויות העירוניות דרישה דומה. הצו הראשון המסדיר את עבודת המיילדות יצא בפריז בשנת 1560. צווים נוספים פורסמו בשנים 1585 ו-1595. הצווים העירוניים קבעו חובות וזכויות למיילדות; ראו: ' בר-און, 'משני צידי המתנס: מיילדות ולקוחותיהן בפריז', זמנים 59 (קיץ 1997), עמ' 39.

87 פ' בן צבי גרייבסקי, בנות ציון וירושלים, ירושלים תש"ס, עמ' 9.

המיילדת היהודייה, שרכשה ידע וניסיון מן הרופאים האנגלים. בימי המנדט זכתה רחל לתעודה של 'מיילדת מומחית'.⁸⁸

במרוצת השנים יצרו לעצמן המיילדות המסורתיות מעמד איתן של נותנות שירותי מיילדות לכל הנזקקות לכך, ללא הבדל דת ולאום. מעמדן החל להתערער בסוף המאה התשע-עשרה, בעת שהחלו להגיע לארץ המיילדות המדופלמות הראשונות, בוגרות בתי הספר למיילדות באירופה; אט אט דחקו אלה את רגליהן ותפסו את מקומן.

המיילדות המדופלמות

עידן חדש בתחום המיילדות בארץ-ישראל החל בשלהי המאה התשע-עשרה, עם בואן של המיילדות המדופלמות, שרכשו הכשרתן באירופה. מיילדות אלו למדו בבתי ספר למיילדות, שכבר מהמאה השמונה-עשרה פעלו ליד בתי החולים בערים הגדולות באירופה. נשים שהשתלבו בתכניות להכשרת מיילדות נדרשו על פי חוקי המדינה שבה למדו להיבחן בבחינות רשמיות לשם קבלת תעודה רשמית. באנגליה נחקק בשנת 1902 חוק המיילדות (The Midwives` Act) והופעל בהדרגה, וכך משנת 1905 ואילך לא יכלה אישה לעסוק במיילדות או אפילו לכנות עצמה 'מיילדת' אלא אם החזיקה בסרטיפיקט רשמי ונרשמה בפנקס הרישום של הוועדה המרכזית של המיילדות (The Central Midwives` Board). הוועדה ערכה בחינות למיילדות, ניהלה רישום שלהן ופיקחה על עבודתן. החוק מנע ממיילדות שאינן מדופלמות לעבוד באופן עצמאי וללא פיקוח של רופא, כדי למנוע את הנזקים שנגרמו לעתים על ידי מיילדות לא מוסמכות ויוחסו ל'בורותן הנפשעת'.⁸⁹ גם המיילדות היהודיות נתבעו לעמוד בבחינות אלו ולקבל הכרה רשמית. השלטונות הסכימו שהן תיילדנה נשים יהודיות, בשל צורכי הדת, אך דרשו שתעבורנה תהליכי למידה והכשרה מתאימים.⁹⁰

משנת 1890 החלו להגיע ארצה מיילדות יהודיות שהוכשרו באירופה. רבות מהן השתקעו בירושלים ופרסמו בעיתונים את דבר בואן, את הכשרתן האקדמית ואת מוכנותן 'להיענות לכל דורש'. מן המודעות אפשר ללמוד כי הן קיבלו את הדיפלומה שלהן באחת ממדינות אירופה (רוסיה, הונגריה, אוסטריה, צרפת,

88 יהושע (לעיל, הערה 25), ב, עמ' 86.

89 'The Training of Midwives', *The Jewish Chronicle* (London), 11.11.1904, pp. 8-9

90 קליין (לעיל, הערה 37), עמ' 99.

גרמניה, אנגליה). המיילדות העידו על עצמן כי ניחנו בזריזות, בחריצות, באחריות ובמסירות וכי הן נקיות ובעלות ידע וניסיון. להלן מודעה טיפוסית, שפרסמה מיילדת עלומת שם בעיתון חבצלת: 'מילדת אשר השלימה חוק לימודה בבית מדרש הרפואה בעיר לעמבערג ויש לה דיפלאם ממורי ביהמ"ד ההוא, באה לירושלם להתישב בה, ומעונה במאה שערים נומער 14'.⁹¹

בין המיילדות שתיארו את כישוריהן מעל דפי העיתון הייתה פניה לפידות (1866–1901), ילידת מינסק, 'ממשפחה אצילה, עדינה, רצינה'.⁹² פניה עלתה ארצה בשנת 1886 עם אחיה, שהיה הרוקח האישי של הצאר ונשלח על ידו להקים בית מרקחת עבור הכנסייה הרוסית. בנובמבר 1890 השתקעה בירושלים והודיעה מעל דפי 'האור', כי הוכשרה למיילדות ב'בית המדרש העליון למיילדות במוסקבה בירת רוסיה. וחמש שנים עבדתי באומנותי זאת בעיר הגדולה ההיא בבתים גדולים, וכולם היו מרוצים בעבודתי'.⁹³ פניה הודיעה כי תהיה מוכנה לסייע לכל יולדת בכל עת 'ותקוותי כי עבודתי תפיק גם פה רצון כל יולדת'. בעקבות נישואיה לבנימין פיין, מגדל האתרוגים מראשון לציון, עקרה בשנת 1892 לראשון לציון ושימשה מיילדת המושבה.⁹⁴

צפורה קרישבסקי עמיאל, אחותם של שני הרופאים משה ויצחק, הודיעה מעל דפי חבצלת, כי השלימה את חוק לימודיה 'בבית מדרש המדעים בווייצבורג, ולה תעודה (דיפלומה) מאת גדולי חכמי הרפואה בעיר ההיא – באה לירושלים והתיישבה פה, ומוכנה להידרש לכל אשר עזרתה דרושה להם'.⁹⁵ אסתר קרישבסקי אחותה הודיעה שסיימה את חוק לימודיה בבית המדרש למיילדות ברוסיה, והיא מחפשת משרה.⁹⁶ חנה הרשיל הודיעה מעל דפי חבצלת כי היא מיילדת מלומדה, שהשלימה את חוק לימודיה בבודפשט והיא 'מומחה במלאכתה זה שנים רבות,

91 'מילדת', חבצלת, כ"ט באדר תר"ן.

92 ד' יודילוביץ (עורך), ראשון-לציון 1882–1941, ראשון לציון 1941, עמ' 54.

93 'מילדת מלמדת מומחה', האור, ב' בכסלו תרנ"א.

94 'פיין לפידות פניה', מוזאון ראשון לציון, אלבום משפחות ממוחשב; א' מיכלין, מעשי רוקחים: בתולדות הרוקחות בארץ-ישראל, תל-אביב 1999, עמ' 177; נ' לוי, פרקים בתולדות הרפואה בארץ-ישראל, 1799–1948, חיפה 1998, עמ' 455; ג' גרא, חמדת אבות, תל-אביב 1982, עמ' 160.

95 'צפורה קרישבסקי', חבצלת, ח' בטבת תרנ"ה; לוי (לעיל, הערה 94), עמ' 463, הערה 7.

96 'מילדת – מסגיסט אסתר קרישבסקי', הצבי, ב' בניסן תרנ"ח; הצבי, ט' בניסן תרנ"ח.

מחפשת מקום משרה באחת המושבות'.⁹⁷ מרים אסתר גוטשטיין הודיעה לקהל קוראי **חבצלת** כי השלימה את לימודי המיילדות בווינה, והיא מעידה על כישוריה: 'זריזה וחרוצה אני במלאכתי, על הצד היותר נעלה, כפי התעודה אשר בידי [...] ומוכנה אני למלאות חפץ דורשי עזרתי בכל עת, ואקווה כי יפיקו רצון על צד היותר טוב'.⁹⁸ לאה שלוסברג סיימה את חוק לימודיה בווינה וקיבלה 'דיפלום עם אות הצטיינות'. היא פרסמה את דבר חזרתה לירושלים בהשקפה והצהירה כי תידרש 'ליולדות עניות במחיר מצער'.⁹⁹

בסקירת המקורות ההיסטוריים וסיפורי החיים מתגלים הבדלים רבים בין המיילדות המדופלמות ובין המיילדות המסורתיות, לא רק בהשכלה, אלא גם בגיל, בדרכי העבודה ואפילו בלבוש.

מיילדות בנות עשרים

המיילדות המדופלמות, בניגוד למיילדות המסורתיות, היו נשים צעירות בשנות העשרים לחייהן. כמה מהן יצאו מארץ-ישראל, ביזמתן ובסיוע משפחתן, לאחת מערי אירופה כדי ללמוד את 'מלאכת העזרה בהבאת ילדים לעולם'.¹⁰⁰ היו בהן שהפכו למיילדות לפני שילדו בעצמן. בתחילה עורר הדבר חשדנות וחוסר אמון, אך הקרח נשבר לאחר כמה לידות מוצלחות והשמועות עשו להן כנפיים, במיוחד במקרים שבהם היולדות הודו למיילדת מעל דפי העיתון.

97 'מיילדת מלומדה', **חבצלת**, י"ג בסיוון תרס"ד.

98 'ותחיין את הילדים', **חבצלת**, כ"ב בטבת תרס"ה.

99 'מיילדת', **השקפה**, י' בסיוון תרס"ה.

100 כאמור, מקצוע המיילדות נחשב למקצוע נשי שאפשר להתפרנס ממנו. שרה הלפרן, אשתו של מיכאל הלפרן, ממארגני 'פועלי ציון' ומאנשי 'השומר', החליטה לעזוב את מקום מגוריה בסמולנסק ולעבור לדורפט לאחר ששמעה שנפתחה באוניברסיטה שם פקולטה למיילדות. ונימוקה: 'מקצוע זה יתן לי את האפשרות להשתכר למחייתי וגם למלא את ייעודי בחיים – לעזור לאדם בצרתו'. היא סיימה את חוק לימודיה כמיילדת מדופלמת, שבה לסמולנסק ועסקה במיילדות. כך בישרה לבעלה: 'אני כבר משתכרת למחייתי ממקצועי החדש'. בחלוף הזמן מלאו ידיה עבודה. מהיולדות בשכונות העוני גבתה שכר סמלי, ועל פי רוב עשתה עבודתה חנם אין כסף. יתרה מזו, היא דאגה לשלום האם והנולד זמן רב לאחר שהשלימה את חובתה המקצועית כמיילדת. ערב מלחמת העולם הראשונה עלתה שרה לארץ-ישראל ועסקה במיילדות ובסיעוד עד מותה; ראו: 'הלפרן, אבי מיכאל הלפרן, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 239, 318, 262.

אלקה גודל, למשל, ילידת מאה שערים, הכשירה עצמה למיילדות בווינה, ובשנת 1901 חזרה ארצה מיילדת מדופלמת. אך גילה הצעיר היה בעוכריה. היא נשלחה על ידי יק"א לזכרון יעקב, לשמש מחליפה למיילדת המקומית, ומאחר שהייתה בת עשרים ושנים בלבד, טרם נישאה ולא חוותה לידה בעצמה, התקבלה בחוסר אמון על ידי בני המושבה – עד שהחלה במלאכה וליוותה כמה לידות מוצלחות.¹⁰¹

מיילדות אחרות היו צעירות שהכשירו עצמן למיילדות עוד במולדתן, טרם עלייתן ארצה, משום שידעו שמקצוע המיילדות נחוץ ומועיל בארץ-ישראל. כזאת הייתה אולגה בלקינד חנקין (1852–1942), ילידת להויסק, שגדלה בבית לאומי דובר עברית, 'חובב ציון'. היא למדה בילדותה עברית ותנ"ך בחדר שניהל אביה, ובתום לימודיה בגימנסיה הכללית במוהילב יצאה לעבוד כטלגרפיסטית בתחנת הרכבת בעיר.¹⁰² בתקופה זו התעורר בה הרצון ללמוד מיילדות – 'מקצוע מועיל לעם'.¹⁰³ הוריה ניסו להניאה מתכניתה זו, שכן מוסד להכשרת מיילדות היה קיים בפטרבורג ויהודים לא הורשו לשהות שם יותר מלילה אחד. למרות זאת הצליחה אולגה, בזכות קשרים שהיו לה, להתקבל לבית ספר זה, והייתה לתלמידה העבריייה הראשונה בקורסים ללימוד תורת המיילדות. במסגרת הכשרתה עבדה בבית יולדות לנערות שהרו ללא נישואים.¹⁰⁴ בשנת 1886 עלתה ארצה והצטרפה לבני משפחתה בראשון לציון. כאן הכירה את יהושע חנקין, שפעל לרכישת אדמות להתיישבות יהודית, ונישאה לו בגדרה. במושבה נודע על מומחיותה של אולגה

101 ר' גלבום, 'לידה בסבך הג'ונגל: סיפורה הנוסטלגי של אלקה גודל, המיילדת הראשונה מכפר-תבור', לאשה, 15.8.1961, עמ' 22; מ' רוטנברג, 'גלגולה של מיילדת', הצופה, 16.3.1962, עמ' 4.
102 עמית ורקק (לעיל, הערה 27), עמ' 28; קולודני (לעיל, הערה 28), עמ' 14, 18; ש' לסקוב, 'משפחת בלקינד חנקין – עם הביל"ויים', ז' ענר (עורך), סיפורי משפחות: סיפורן של חמישים משפחות בתולדות היישוב, תל-אביב 1990, עמ' 42; T. Eshel, 'Belking-Hankin', P. E. Hyman and D. Ofer (eds.), *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*, Jerusalem 2006.

103 קולודני (לעיל, הערה 28), עמ' 14.

104 מ' סמילנסקי, משפחת האדמה, ב, תל-אביב תש"ד, עמ' 133; כשהייתה סטודנטית למיילדות, פנתה אולגה ל"ל גורדון, שבשנים 1872–1879 שימש מזכיר 'חברת מרבי ההשכלה' בפטרבורג והיה מופקד על חלוקת מלגות לנשים שלמדו רפואה. במכתבה אליו ביקשה אולגה מלגה ללימוד מקצוע המיילדות; ראו: ט' כהן וש' פיינר, קול עלמה עבריייה: כתבי נשים משכילות במאה התשע עשרה, תל-אביב 2006, עמ' 129; במכתב אחר, משנת 1876, קראה אולגה לציבור הנשים היהודיות לתת אמון במיילדות המקצועיות, ולציבור היהודי כולו – לסייע לנערות המבקשות ללמוד מיילדות או כל מקצוע אחר; שם, עמ' 209–211.

והוחלט שלא להיזקק עוד למיילדת שהגיעה מיפו; 'החלו להיוועץ בה במושבה הקטנה עד שנעשתה מומחית בענייני נשים'.¹⁰⁵

לימודים בנכר

על קשייהן של הנערות הצעירות מארץ-ישראל ששהו בארצות נכר במהלך הכשרתן למיילדות, מספרות שתיים מהן: רחל הלר (העליר) דויטש, ילידת צפת (1867–1965), ואלקה גודל, ילידת ירושלים (1879–?), שתי 'צבריות' שלמדו מיילדות בווינה.

רחל דויטש החלה לימודיה בווינה בשנת 1899, בשנות השלושים לחייה, כשכבר הייתה אם לשבעה ילדים. לאחר שבעלה חלה נאלצה רחל לדאוג לפרנסת משפחתה. היא פנתה לסבה, ר' שמואל העליר, והוא דחק בה לצאת לווינה ללמוד 'מלאכה' ואף הפקיד בידיה מכתב אישי לידידו בנימין זאב הרצל, שביקר שנה קודם לכן בארץ (לא ידוע כיצד נרקמו יחסי הידידות בין השניים). רחל הגיעה לווינה עם שתיים מבנותיה: הצעירה ביותר, בת שישה חודשים, והבכורה, בת שתיים-עשרה, שתפקידה היה לעזור בטיפול בתינוקת. בווינה נפגשה רחל עם הרצל והוא יעץ לה ללמוד מיילדות, מקצוע חיוני בארץ, 'כדי שיגדל בארצנו הקדושה דור בריא ואיתן. זו גם מלאכה, ששכרה בצידה, וגם מצווה דתית ולאומית'.¹⁰⁶ לאחר שקיבלה את ברכתו של האדמו"ר מוויז'ניץ, החליטה רחל לקבל את הצעתו של הרצל. היא פנתה לבית הספר למיילדות בבית החולים האוניברסיטאי, אך בקשתה נדחתה: 'הפרופסור לא רצה תחילה לקבל אותי, הוא אמר שאני יהודיה דתית, וכי לא אוכל להבין את הלימודים. ככלות הכול, מה ליהודיה מאמינה מארץ ישראל וללימודי חול?'.¹⁰⁷ לאחר התערבותו של הרצל התקבלה רחל ללימודים, ועד מהרה התגלתה כעילוי. כעבור שנתיים סיימה את לימודיה בהצטיינות וקיבלה תעודת מיילדת מוסמכת. בשנת 1901 שבה לצפת ותלתה בחלון ביתה שלט המעיד על מקצועה. במשך כשישים שנה שימשה רחל מיילדת, עד שיבה טובה.¹⁰⁸

105 עמית ורקק (לעיל, הערה 27), עמ' 92.

106 'המאירי', רבבות הילדים של רוחל דה בובה', לאשה, 29.6.1965.

107 ש.ם.

108 ד' מתוקי, החימשה (בת-הנין) של רחל דויטש, ריאיון, מבשרת ציון, 29.3.2007; ר' גלעדי (לבית הלר), חוליות בשלשלת-היוחסין של משפחת העליר (הלר), ירושלים תשנ"ז, עמ' 21–27; ש' הלוי, פרשות בראשית תולדות הישוב, ירושלים 1989, עמ' 189; רחל דויטש נפטרה בת

לעומתה, אלקה גודל נסעה לווינה ביזמתה וללא כל אילוץ. מיילדות היו נחוצות אז בארץ, מקצוע האחות טרם נלמד בבתי החולים, ולכן בחרה להיות מיילדת. אביה תמך בה כלכלית ושלח לה שתי לירות סטרלינג כל שלושה חודשים, אך הסכום לא הספיק לה למחייתה. בלית ברירה פנתה אף היא להרצל, שהתעניין בכל יהודי מארץ-ישראל שהגיע לווינה, וביקשה את עזרתו. עם סיום לימודיה בשנת 1901 נפרדה מהרצל והודתה לו על 'כל הטובה שהרעיף עליה', חזרה ארצה וכאמור נשלחה לזכרון יעקב להחליף את המיילדת המקומית. כעבור חמישה חודשים נשלחה על ידי יק"א לגליל התחתון, התגוררה ביבנאל ושירתה את כל מושבות הגליל התחתון.¹⁰⁹

מאבקי כוח ויוקרה

בואן של המיילדות המדופלמות יצר מתח רב בינן ובין המיילדות המסורתיות, שנהנו מאמונה של הקהילה. קשה היה לשכנע משפחות לאפשר למיילדת מוסמכת לסייע בלידה. כגן כתבה כי 'המיילדות הזקנות' איימו על האימהות חסרות האונים, וטענו שהן יכולות לבחור בינן ובין המיילדות המוסמכות אך 'אם אלה תבואנה – אעזוב!'. כדי להתגבר על מכשול זה נאלצו המיילדות החדשות 'לשחד' את האם ההרה, באמצעות חבילות מזון מאמריקה, שבהן אורז, סוכר וקמח – מצרכים שאזלו מן השוק.¹¹⁰

היולדות העדיפו את המיילדות המסורתיות בשל המוניטין שיצאו להן במשך השנים ודבקו בהן. הן הכירו אותן מלידותיהן הקודמות ובטחו בהן, אף שידעו שהן חסרות השכלה פורמלית במיילדות. אך הזמן עשה את שלו, ואט אט תפסו המיילדות המדופלמות את מקומן של המיילדות המסורתיות ונתחבבו על ציבור היולדות.

תשעים ושמונה. סבה, ר' שמואל העליר (הלר), בירך אותה לפני פטירתו באלו המילים: 'אני הגעתי ב"ה לגיל תשעים ושמונה שנה, ואני מברך אותך כי גם את תגיעי לגיל זה' (א' זיידא הלר, הרב המנהיג והרופא: תולדות חייו ופעלו של רבי שמואל העליר זצוק"ל, [חמ"ד] תשמ"ט, עמ' 12-13).

109 גלבום (לעיל, הערה 101), עמ' 22; הלוי (לעיל, הערה קודמת), עמ' 190-191; לוי (לעיל, הערה 94), עמ' 338, 351-352. להודעה על שובה של אלקה גודל לארץ ראו: האור, כ' באדר תר"ע, עמ' 3.

110 כגן (לעיל, הערה 19), עמ' 45.

פרומה קסטלמן, ילידת צפת, השתקעה בירושלים בשנת 1893, לאחר שסיימה את הכשרתה בווינה.¹¹¹ היא עשתה חיל במקצועה ועד מהרה זכתה להערכתן של היולדות בירושלים. אחת היולדות שיבחה את תפקודה בעת הלידה הקשה במכתב שפורסם בעיתון: 'המיילדת החרוצה הזאת אזרה את שארית כוחה והצילני מרדת שחת'. היא אף הצילה את היילוד, שכמעט 'ירד שאולה בדמי ימיו. המיילדת החכמה הזאת, ברוחב בינתה וידיעתה במחלת הילדים, הצילה גם אותו'.¹¹²

גם אבות הודו למיילדות מעל דפי העיתון, בשל רצונם להביע ברכה והערכה 'קבל עם', ובכך תרמו לפרסומן. אב לשלישייה הודה למיילדת ביילה מנדלסון על 'שהכירה תיכף כי אשתי יולדת שלישייה', ויחד עם הרופא ד"ר אליקום ויצברד הצילה את האישה, שהתקשתה ללדת. בדבריו הוא מרעיף שבחים על 'המיילדת החכמה שעבדה ועמלה הרבה להרחיק הסכנה שרחפה על אשתי', ומציין שעשתה זאת ללא 'בקש כל שכר וגמול'.¹¹³ תושב ירושלמי אחר הודה למיילדת המומחית מ' שפרה, שיילדה את אשתו ו'השכילה בחכמתה ובחריצותה להציל את היולדת מסכנת מוות שרחפה עליה בהקשותה בלדתה'.¹¹⁴

שירותי מיילדות לכול

גם המיילדות המדופלמות, כמו המיילדות המסורתיות, העניקו שירותי מיילדות לנשות כל העדות והדתות. אולגה בלקינד חנקין, שכאמור הוכשרה בפרטבורג, השתקעה ביפו בשנת 1889 ועבדה כמיילדת וכאחות. עד מהרה מלאו ידיה עבודה ושמה הלך לפניה כמיילדת מקצועית ומומחית, ודבק בה הכינוי 'המיילדת המוסקובייה [הרוסייה]'. נשות הטמפלרים, נשות האפנדים של יפו, נשים יהודיות ונשות נוצרים ומוסלמים אמידים שישבו ביפו שכרו את שירותיה. יתרה מזו, הנשים המוסלמיות העדיפו אותה על פני המיילדת הערבייה הזקנה. באחד המקרים הוזמנה אולגה ליילד את אשתו של אחד מעשירי יפו. הלידה עברה בשלום, ולה ניתן הכבוד להגיש לאב את בנו. כאות תודה על הלידה המוצלחת

111 'תודה לפרומע קסטלמאן, הצבי, ה' בתשרי תרנ"ד; בהזדמנות אחרת הודיעה המיילדת פרומה קסטלמן כי העתיקה את מקום מגוריה 'מחוץ לעיר אל העיר פנימה, נגד הסעראיי, בחצר שגרה בו לפני שנים אחדות'. ראו: חבצלת, ו' בניסן תרס"ג, עמ' 1.

112 'מכתב תודה', הצבי, ה' בתשרי תרנ"ד.

113 השקפה, ח' בכסלו תרס"ד, עמ' 66.

114 השקפה, ט' בניסן תרס"ד, עמ' 219.

הציע האב לאולגה סכום כסף נכבד.¹¹⁵ ככלל, סיפרה, אם הנולד היה בן, היו האפנדים העשירים משלמים לה ביד רחבה ואף מעניקים לה מתנות. אולגה נקראה גם לדרי הפרדסים מסביב ליפו ולשוכני האוהלים. היא ערכה ביקורי בית אצל נשים חולות בכל קצווי יפו, הגיעה ברכיבה על חמור עד לאוהלי השיח'ים שעל גבול המדבר ויילדה נשות שיח'ים ונשות אפנדים. עד לשכם ולחברון הרחיקה. לאחר זמן מה רכשה עגלה, ובכל שבוע היו היא ואחותה, הרופאה אלכסנדרה בלקינד, מדרימות אל שבטי הבדווים, ומגיעות עד סטריה (ליד רמלה) וזרנוגה (ליד לוד).¹¹⁶

מרים יצחקי (1869–1955) עלתה בשנת 1891 עם משפחתה מחרקוב שבאוקראינה והשתקעה בראשון לציון. בשנת 1893 יצאה לווינה וסיימה את בית הספר למיילדות. בשנת 1895 חזרה ארצה ובמשך שבע שנים שימשה מיילדת בראשון לציון ובעקרון. בינואר 1902 השתקעה בירושלים ועבדה כמיילדת פרטית. היא הוזמנה ליילד את נשותיהם של נכבדי המוסלמים והנוצרים ושל אנשי השלטון. בשנות מלחמת העולם הראשונה ניצלה קשרים אלה להשתדלות למען אנשים שנרדפו על ידי השלטונות ובזכותם אף הצליחה לטפל באסירות הוות ויולדות.¹¹⁷

רחל דויטש שירתה את נשות צפת בכל שעות היום והלילה, וכדי להקל עליה היו נושאים אותה על גבי פרדות וחמורים. שמעה יצא למרחוק וגם מוסלמיות ונוצריות פנו לעזרתה. 'גם בימי מתח ופורענות דמים: הערבים היו באים אלי הביתה בסתר, לוקחים אותי תחת משמר לבתיהם, ומחזירים אותי [...] אפילו לחברון הרחוקה הגעת'.¹¹⁸

מי העדיפו את המיילדות המדופלמות?

הנשים המשכילות, אשר הבינו את חשיבות ההשכלה הפורמלית, היו הראשונות שפנו למיילדות המדופלמות, גם מפני שחשבו שלמיילדות המלומדות יש שיטות להקל את הכאב טרם הלידה ובמהלכה. איטה ילין מספרת שבלידתה את בנה

115 דניאלי (לעיל, הערה 50), עמ' 46.

116 עמית ורק (לעיל, הערה 27), עמ' 111, 139, 181, 220, 222; קולודני (לעיל, הערה 28), עמ' 54–55; ש' לסקוב, קודם-כל: מסיפורי ראשונים, תל-אביב 1986, עמ' 20.

117 ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו, ח, תל-אביב 1957, עמ' 3089.

118 המאירי (לעיל, הערה 106).

אביעזר (בשנת 1891), נעזרה במיילדת מודרנית, שהוכשרה במוסקבה: 'במיילדת זו תלו הרבה תקוות, כי חשבו שהיא תקל על צירי היולדות וכאבי הלידה יעברו, אבל לאמתו של דבר לא היה ככה. כינוי ה"מומחית" למיילדת שלקחתי אז שימש נושא לשיחת היום בפי נשי ירושלים, שהתגרו בי שהחלפתי את ה"בֹּבָה" במיילדת מודרנית'.¹¹⁹ כאשר ילדה ילין את בתה אהובה (בשנת 1905), היא שבה וקראה למיילדת מדופלמת, הפעם ל'גברת יצחקי שהתישבה בירושלים אחרי עזבה את משרתה בפי"א ששרתה בתור מילדת בראשון לציון ועקרון. היא עבדה תמיד על יד הד"ר מז"א במושבות, ואחרי כן בירושלים בבתי חולים ובלידות פרטיות. היא מילדת מלומדת, מומחית וחרוצה ונקיה בטיפולה ובהשגחתה המצוינת, היא עשתה לה פרסום בירושלים, והרוויחה יפה גם בין הנוצרים והמושלמים'.¹²⁰

המשפחות המוסלמיות העדיפו את המיילדות היהודיות המדופלמות והוקירו את עבודתן. יהושע מביא בספרו מודעה שפורסמה בירחון ספרותי מוסלמי בשנת 1912. את המודעה פרסם אחד מבני המשפחות המוסלמיות הידועות והוותיקות בירושלים, והוא משבח בה את ניסיונה ואת מומחיותה של המיילדת המדופלמת פרומה קסטלמן. הוא מייעץ לתושבים לסמוך עליה, כי במשפחתו אירעו מקרי לידה טרגיים רבים ורק מיילדת זו עלה בידיה להביא תינוקות בריאים ושלמים לאוויר העולם'. הכותב מייעץ לפנות אליה ולא אל מיילדות אליל.¹²¹

אולגה בלקינד חנקין, שכאמור הפכה למיילדת המועדפת על נשות האפנדים, סיפרה כי אף שנשים אלו לא היו מורגלות במיילדת מקצועית שלמדה במוסד אקדמי, הן העדיפו אותה על פני המיילדת הערבית הזקנה, שלא רק לילד ידעה, אלא הייתה גם 'מומחית' בריפוי עקרות, בלחשים ובקמעות.¹²²

119 ילין (לעיל, הערה 15), ב, עמ' 59.

120 שם, עמ' 87; קרק וגלס (לעיל, הערה 44), עמ' 233; תדהר (לעיל, הערה 117); משפחת שרתוק (שרת), שעלתה ארצה בשנת 1905, חכרה אחוזה בכפר הערבי עין סינייה, מצפון לרמאללה, על דרך ירושלים-שכם. משה שרת מספר כי דודתו גוטה קטינסקי כרעה ללדת, ועד שרתמו את הסוסים לעגלה, ועד שהגיעו באישון לילה לירושלים מהלך עשרים ושניים ק"מ, ועד שהעירו את המיילדת גברת יצחקי משנתה, ועד שהביאו אותה לעין סינייה, חלפו למעלה מחמש שעות, ובינתיים התינוקת (ציונה קטינסקי-רבאו) כבר פילחה את חלל האוויר בצעקותיה הבריאות; ראו: מ' שרת, יומן אישי (1956-1957), ז, תל-אביב 1978, עמ' 1964.

121 יהושע (לעיל, הערה 34), עמ' 142.

122 קולודני (לעיל, הערה 28), עמ' 54.

צמצום שירותי המיילדות ללידה עצמה

המיילדות המדופלמות העניקו בדרך כלל שירותי מיילדות ותמיכה כללית בעת הלידה בלבד, ולא נהגו להישאר בבית היולדת לאחר הלידה. היו מיילדות שהמשיכו לבקר את היולדת בשבוע הלידה: 'אנשים רבים נכנסו ויצאו מביטנו באותם הימים. הדמות הבולטת היתה גב' סטיונובסקי [המיילדת]. ביקוריה בשבוע הלידה היו תכופים'.¹²³ כשאלגה בלקינד חנקין הוזמנה ללידת מבכירה, היא הייתה מגיעה ימים אחדים לפני הלידה, 'כדי להתידד עם היולדת ולהרגיעה לקראת הלידה עצמה'.¹²⁴

גם המיילדות המדופלמות נקראו לא אחת אל היולדת כאשר הלידה כבר הייתה בעיצומה או בסיומה. אולגה בלקינד חנקין סיפרה על מקרה שבו בחור ערבי שגר בלב הפרדסים ביפו העירה משנתה וביקש שתתלווה אליו ללידה באמצע הלילה. אך בהגיעה התינוקת כבר מתה.¹²⁵ רחל סוכובולסקי מספרת: 'בעלי הזמין את הטובה במיילדות, את אולגה חנקין. שמה היה נודע גם בין הערבים האמידים, שאף אצלם שימשה מיילדת. אשה נועזת היתה, חכמה ומשכלת ותקיפה בדעתה. היתה מסובבת על בתי היולדות רכובה על חמור לבן. כינוה על עזותה בשם "קוזק". אך בבוא שעת לא נמצאה בביתה ומיילדת אחרת הובהלה במקומה'.¹²⁶

עבודת סעד ופעילות באגודות נשים

כמו המיילדות המסורתיות, גם כמה מהמיילדות המדופלמות לא הסתפקו בעבודתן ושילבו בעבודת סעד ובפעילות ציבורית קהילתית בהתנדבות. הנודעת שבהן הייתה מרים יצחקי, שייסדה לאחר מלחמת העולם הראשונה את ארגון המיילדות בירושלים, ניסחה את התקנון שלו ונבחרה פעמיים לנשיאתו. בשנות המלחמה היא הושיטה עזרה במטבחי בתי הספר ובחלוקת מזון לנצרכים. אחרי המלחמה השתתפה בעבודות הסעד של ועד הצירים ואגודות הנשים, שיבצה

123 ד' קורן, ילד טוב ירושלים, תל-אביב 1988, עמ' 5; סטיונובסקי, ילידת רוסיה, עבדה שנים מספר כמיילדת בחברון. בשנת 1907, כאשר ד"ר נפתלי וייץ הגיע לירושלים לנהל את בית החולים 'רוטשילד', הוא מינה אותה למיילדת; אצ"מ, ארכיון ד"ר נפתלי וייץ, A.394/60.

124 קולודני (לעיל, הערה 28), עמ' 56.

125 שם, עמ' 92.

126 אלפר (לעיל, הערה 12), עמ' 116.

ילדים אסופים במשפחות מאמצות והקימה מעונות יום לילדי נשים עובדות וחדרי תפירה לילדות עניות.¹²⁷

חיה בך, שסיימה בהצטיינות את לימודיה בווינה, נתנה טיפול מיילדותי חינם לילדות עניות.¹²⁸ אולגה בלקינד חנקין הייתה פעילה באגודת 'עזרת נשים' ביפו, שייסדה בשנת תרנ"א נשות עסקני העדה האשכנזית. בתחילת הדרך עמדו בראשה ציפה פינס וחיה בן טובים, ואולגה הנהיגה אותה מאוחר יותר. החברה הגישה עזרה לנשים נצרכות ושימשה דוגמה לפעילות ציבורית של נשים. בעקבותיה נוסדה 'עזרת נשים' גם בירושלים.¹²⁹

בין המיילדות המדופלמות היו גם פעילות באגודות נשים לקידום זכויות הנשים בארץ ובעולם. אלקה גודל הייתה פעילה בירושלים בארגון 'התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל'. בשנת 1908 ביקשה גודל לחולל שינוי בחייה, הגיעה למנצ'סטר שבאנגליה ולמדה רפואה במשך ארבע שנים. היא הייתה פעילה שם באגודת נשים ובחוג של פעילים ציונים בראשות חיים ויצמן. בשנת 1912 סיימה את לימודיה ושבה ארצה, אך לא לזמן רב. שוב ארזה את מיטלטליה, נסעה לאוסטרליה ועבדה שם כמיילדת במשך שבע שנים, בקרב מהגרים שהגיעו בהמוניהם מאנגליה ומאיטליה. בשנת 1919 חזרה ארצה באונייה הראשונה שיצאה מאוסטרליה לארץ-ישראל לאחר מלחמת העולם הראשונה. היא הגיעה לצפת ועבדה לא כמיילדת אלא כאחות בבית החולים 'הדסה', והיא שעזרה לד"ר גרשון גרי להצטייד בתרופות שעה שיצא לעזרתם של טרומפלדור וחבריו בתל-חי; הרופא הלך ברגל מצפת לתל-חי כדי להציל את מי שאפשר היה להציל לאחר

127 תדהר (לעיל, הערה 117).

128 להודעה על שובה של חיה בר לירושלים לאחר שסיימה בהצטיינות את לימודיה בווינה, והיא 'נכונה לענות לילדות. לילדות עניות חינם', ראו: החרות, ד' בחשוון תרע"ד; י' בן-חגי, 'נשים "רופאות" בירושלים העתיקה', מחניים צח (תשכ"ה), עמ' 173; ש' אשכנזי, 'רופאות יהודיות מפורסמות', מחניים קכג (תשל"ל), עמ' קנו.

129 ח' רם, 'היישוב היהודי ביפו למן המחצית השניה של המאה השמונה-עשרה עד לשנים הראשונות של שלטון המנדט הבריטי', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשמ"ב, עמ' 175-176.

הקרב.¹³⁰ מצפת שבה אלקה גודל לירושלים ועבדה ארבע-עשרה שנה בתור אם בית ב'בית חינוך עיוורים'.¹³¹

הלבוש האחר

הבדל נוסף בין המיילדות המדופלמות למיילדות המסורתיות התבטא בלבושן. יהושע כותב על כך:

הן לבשו שמלות אירופיות ודמו לאותן גיבורות שברומנים הצרפתיים והרוסיים. כובעי-קש היו להן עם צעיפים שקופים, להגן על פניהן מאבקה של ירושלים. הן לא נשאו תחת חיקן את ה'בוגיטו', חבילת הבגדים שנשאו המיילדות בנות ירושלים תחת שחין, ששוהות היו בבתי היולדות ימים-מספר כדי לסייע לא רק ליולדת אלא גם לבני-המשפחה בשעה שהאם מתפתלת בצירה.¹³²

אלקה גודל נדרשה לפשר הלבוש הלא מקובל של המיילדות המדופלמות, וכך הסבירה:

המיילדות לבשו שמלות אירופיות קצרות מהמקובל באותם זמנים, אך היה לזה 'נימוק רפואי': השמלה לא הייתה מספיק ארוכה עד לעקבי-הנעליים, אלא הוגבהה עד לקרסוליים. לא היה זה גם צו האופנה החדשה, אלא בהתאם לדרישות ההיגיינה. הפרופסור בווינה אסר על תלמידותיו לטאטא את הרחוב בשמלותיהן, מחשש שמא יגרום הדבר לזיהום סביבתה של היולדת. ותלמידותיו ששבו לארץ ישראל המשיכו בכך, אף שהיו רחוקות מווינה אלפי קילומטרים וסיימו כבר לימודיהן.¹³³

130 נ' לוי, 'העזרה הרפואית למגיני תל-ח', הרפואה 124, ב (תשנ"ג), עמ' 104-106.
 131 גלבלום (לעיל, הערה 101), עמ' 22-23; הלוי (לעיל, הערה 108), עמ' 191-192; רוטנברג (לעיל, הערה 101), עמ' 4; 'יערי ומ' חריזמן, זכרון לבונים הראשונים: ספר היובל למלאת חמשים שנה ליסוד פתח-תקוה, תרל"ח-תרפ"ח, תל-אביב תרפ"ט, עמ' רטו.
 132 יהושע (לעיל, הערה 34), עמ' 140; קורן (לעיל, הערה 123), תיאר את המיילדת של אחיו: 'המיילדת גב' סטיונובסקי אשה גבוהה חבושה מגבעת קש גדולה' (עמ' 5).
 133 גלבלום (לעיל, הערה 101), עמ' 22; רוטנברג (לעיל, הערה 101), עמ' 4.

מיילדות במושבות

חייהן של הנשים במושבות העלייה הראשונה היו קשים מנשוא. מלבד עבודות הבית והטיפול בילדים, הן היו מופקדות על העבודות בחצר ובמשק המשפחה. ההיסטוריון אברהם שמואל הירשברג (1858–1943), 'חובב ציון', אשר סבב בכל מושבות הארץ בסוף המאה התשע-עשרה, הקדיש פרק בספרו לסבלותיה של האישה בארץ החדשה. בין השאר כתב: 'רוב נשי המושבות הנה חלשות וחולות מחלות נשים, הבאות בעקבות החולי-רע, וחיוורה מיוחדת הטביעה חותמה על פניהן'.¹³⁴

מיילדות בעל כורחן

הקשיים במושבות נבעו לא רק מדלות החיים ומהעבודה המפרכת, אלא גם מהמחלות המידבקות. אלה הפילו חללים רבים, בהיעדרם של שירותי בריאות: 'אין רופא, ואין אחות',¹³⁵ אין בית מרקחת וגם 'חובש' לא היה בכל מושבה. מיילדת – על אחת כמה וכמה. נשים ילדו ללא מיילדת, וכאשר כרעה אישה ללדת, היו מזעיקים לעזרתה את אחת הנשים ה'מבוגרות' במושבה, מאלה שכבר ידעו לידה מהי. בחלוף הזמן, הפכו נשים אלה למיילדות בעל כורחן. אם הלידה לא התקדמה, היו מובילים את היולדת לבית החולים הקרוב. למשל, אם התקשתה אישה בלידה בראשון לציון, היו מסיעים אותה בעגלה לירושלים או ליפו.¹³⁶ בזכרון יעקב נהוג היה להבהיל לחיפה כל מי שכרעה ללדת, אך לא פעם קרה שנשים ילדו בדרך אל העיר. על אחת הנשים הללו סופר, 'שוכבת המסכנה בחושה, בלב השממה, מצעקת בכאביה, ועזרה אין. אחרי סבל רב ילדה תאומות. אך שתי

134 א"ש הירשברג, משפט הישוב החדש בארץ-ישראל, ירושלים תשל"ט, עמ' 128–129; הן אהרנסון מחלק את נשות העלייה הראשונה לשלושה טיפוסים עיקריים: א. 'עזר כנגדו'; ב. נשים מבוגרות ובעלות משפחה, שפעלו ביזמה אישית וקיבלו עליהן את תפקידי הגבר; ג. נשים עצמאיות, אשר לצד תפקודן כעזר לגברים בחייהן פעלו באופן עצמאי, עסקו בכתובה יוצרת או עבדו בשכר מחוץ לבית, בחינוך (גננות, מורות, מנהלות בתי ספר) וברפואה (אחיות, מיילדות, רוקחות ורופאות); ראו: ר' אהרנסון, 'נשים וחיי היום-יום בראשית ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל', דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, חטיבה ב, א, ירושלים תש"ן, עמ' 305–311.

135 ה' יפה, דור מעפילים, ירושלים תשל"א, עמ' 19; מ' סמילנסקי, נס-ציונה: שבעים שנות חייה, תרמ"ג–תשי"ג, תל-אביב 1953, עמ' 42.

136 ל' הררי, אשה ואם בישראל, תל-אביב תשי"ט, עמ' 242.

הילדות נפחו נפשן בטרם ראו אור יום'.¹³⁷ במקרה אחר, 'זקנה אחת', אמו של אחד האיכרים, חשה לעזרת היולדת, ולמזלה 'הילד חי והיולדת בריאה'; מאז הפכה למיילדת.¹³⁸ פייגה הייפלר, 'אשה מלומדה, והיא בתו של רופא, ואין כמוה מומחית למחלות נשים', הייתה אף היא מיילדת לעת מצוא והתמנתה גם לעוזרת לרוקח.¹³⁹ בשנת 1885 הגיעו רופא ומיילדת לזכרון יעקב ושירתו את בני המושבה ואת סביבותיה. המיילדת פרידה רוקח העניקה שירותי מיילדות עד שנת 1901 גם לנשות בת שלמה ושפיה הסמוכות, אך לא אחת קרה ש'בטרם תבוא המיילדת – וילדה'.¹⁴⁰

ביסוד המעלה שימשה כמיילדת חנה סלומון, ילידת סלונים, 'נצר למשפחה מיוחסת ובעלת כשרונות מצוינים'. היא נשאה בתפקיד זה 'שלא על מנת לקבל פרס', עד למותה מקדחת שחור השתן בשנת 1895.¹⁴¹ למסחה (כפר תבור) הגיעה בשנת 1902 שרה גוטמן, מיילדת לא מדופלמת, שהייתה למיילדת של המושבה עד שנת 1909 וכונתה שוֹרָה די בּוֹפָה. היא 'הוציאה לאוויר העולם "דורות על דורות" של מסחאים'.¹⁴² במטולה הייתה חובשת-מיילדת, ש'הייתה מרפאת בתרופות של סבתא'.¹⁴³ אם התקשתה אישה ללדת במטולה, היו מובילים אותה בעגלה פתוחה 'בליל גשם וסערה, בליל שלג וסופה', לבית החולים בצפת – מרחק של למעלה משלושים קילומטרים, דרך שדות וביצות ואגמי מים. לא אחת 'נולדה נפש חדשה תחת כיפת השמים, ויש ששקעה העגלה בבוץ ונשארה תקועה עד שנמצא עובר אורח לחלצה'.¹⁴⁴ במאי 1897 שיגרה שרה זילברמן מכתב אל פקיד הברון חזן שישיב בראש פינה והציעה עצמה לשמש מיילדת במטולה. היא ציינה שאמנם איננה מיילדת מדופלמת, אך יש לה ניסיון רב והיא הצליחה עד כה בתפקידה. מכיוון שבמטולה מתגוררות נשים צעירות רבות הזקוקות לעזרת מיילדת, היא

137 א' סמסונוב, זכרון-יעקב: פרשת דברי ימיה, תרמ"ב-תש"ב, זכרון יעקב 1943, עמ' 82. ברומן גיא אוני, מסופר כי בראש פינה לא הייתה מיילדת, ואם כרעה אחת הנשים ללדת, הייתה מזעיקה את שכנתה זו יילדה אותה (ש' לפיד, גיא אוני, ירושלים 1982, עמ' 155-156).

138 הררי (לעיל, הערה 136), עמ' 282; סמסונוב (לעיל, הערה קודמת), עמ' 82.

139 סמסונוב, שם.

140 שם, עמ' 190, עמ' 314; לוי (לעיל, הערה 94), עמ' 395.

141 מ' חריזמן, נחשוני החולה: תולדות יסוד-המעלה ומיסדיה, ירושלים תשי"ח, עמ' 186.

142 ש' גל-און, ארץ האיכרים האמיתיים, כפר תבור 2002, עמ' 88; ח' גורי, 'והלכנו א-אל צימרמן... והוא נתן לנו חמש לירות', למרחב, 24.5.1957.

143 י' זיר-אב, אומרים ישנה ארץ, תל-אביב 1980, עמ' 258.

144 הררי (לעיל, הערה 136), עמ' 312; ל' הרוזן, מטולה, ירושלים 1978, עמ' 299.

תוכל לסעודן כשהן יושבות על האבניים, והיא בטוחה כי תמלא את המוטל עליה בנאמנות ובמסירות כפי שעשתה עד כה, כך כתבה.¹⁴⁵ בראשית ינואר 1898 בישר העיתון השקפה לציבור קוראיו כי במטולה 'נמנתה אשה חכמה למילדת במושבתנו. המנוי הזה ישמח את לב צעירותינו אשר מספרן – כן ירבה – הוא כמעט מספר אֶכְרִינו'.¹⁴⁶ כעבור שנה, בעת ביקורו במטולה של אליהו שייד, המפקח הראשי על מושבות הברון רוטשילד בארץ-ישראל, יכלו התושבים להתגאות כי במושבתם כבר יש רופא (לפרקים), חובש וגם 'מילדת חכמה, אשה לשרת את היולדות'.¹⁴⁷

בגדרה הוטל תפקיד המיילדת על סבתא גיטל, אמו של הביל"ויי מרדכי הנקין, מאחר שהייתה האישה המבוגרת היחידה במושבה. היא קיבלה עליה את התפקיד וכונתה 'אם כל חי'.¹⁴⁸ בפתח תקווה שימשה רבקה סלור, אחותם של המודד המוסמך חנוך סלור ושל הרוקח אריה לייב סלור, המיילדת היהודייה הראשונה. קדמה לה מיילדת ערבייה, שהגיעה מפג'ה. כיצד הפכה אותה רבקה סלור למיילדת? 'באחד הימים איחרה הפאלחית לבוא לביתה של יולדת במושבה, ורבקה סלור, שביקרה באותו היום אצל היולדת, קלטה את הרך שיצא בכוחות עצמו לאוויר העולם, ישר אל ידה של האורחת. מייד נפוצה השמועה, שרבקה סלור יודעת לילד – והכול במושבה העדיפו אותה על פני הערבייה'.¹⁴⁹ במרוצת הזמן נתברכה כל מושבה ברופא ובבִּנְיָה – מיילדת, ו'לקהל אי-אפשר בלא אחד מהם'.¹⁵⁰

מיילדות מדופלמות במושבות

שיפור הדרגתי במצב חל עם בואן של המיילדות המדופלמות הראשונות למושבות. הראשונה שבהן הייתה אלקה גודל, שהגיעה בשנת 1902 ליבנאל והוכתרה בתואר 'מיילדת מושבות הגליל התחתון'. נסים לוי קובע כי 'בשורת הרפואה המודרנית הגיעה לגליל התחתון באמצעות המיילדת המדופלמת

145 הרוזן, שם, עמ' 101.

146 'מטולה', השקפה, כ' בטבת תרנ"ח.

147 הצבי, ט' בניסן תרנ"ח.

148 לוי (לעיל, הערה 94), עמ' 473; הררי (לעיל, הערה 136), עמ' 254; מ' מדליה, פרקי זיכרונות, חיפה תש"ל, עמ' 36.

149 א' חשביה, אָם ועיר: פתח תקווה, 1878–1998, פתח תקווה 1998, עמ' 102.

150 ש' עטייה, 'המושבה לגבורות', מ' הראובני (עורך), כפר תבור (מסחה), כפר תבור 1976, עמ' 76.

הראשונה באזור, הגב' אלקה גודל, שהתגוררה ביבנאל ושירתה את מושבות הסביבה שזה עתה הוקמו.¹⁵¹

קורותיה של אלקה גודל, שכבר הוזכרה לעיל, משקפים היטב את חייהן ועולמן של המיילדות במושבות הראשונות: לאחר נישואי בוסר שנסתיימו בגירושים ביזמתה, סיימה אלקה את לימודי המיילדות בווינה בשנת 1901 וחזרה ארצה. כאמור, היא נשלחה על ידי יק"א לזכרון יעקב לשמש מחליפה למיילדת המקומית, שיצאה לחופשה של כמה חודשים. מאחר שהייתה בת עשרים ושתים בלבד התקבלה בהסתייגות רבה, ורק לאחר כמה לידות מוצלחות השתנה היחס כלפיה והיא הוזמנה ברצון ליילד. אלקה סיכמה תקופה זו באמרה: 'בזכרון רכשתי את הפרקטיקה המקצועית שלי במקצוע העזרה בהבאת ילדים לעולם'.¹⁵² כעבור חמישה חודשים נשלחה על ידי יק"א לגליל התחתון. היא התגוררה ביבנאל ובמשך שלוש שנים הייתה המיילדת של כל מושבות הגליל התחתון: יבנאל, סג'רה, מסחה, מלחמיה (מנחמיה) ובית גן. עם בואה לגליל חייבת הייתה ללמוד לרכוב על סוס, שכן המרחקים בין מושבה למושבה היו גדולים. בתחילה רכבה 'כדרך הנשים' באותם הימים – בישיבה על הצד, אך רכיבה זו הייתה מעייפת והיא החלה לרכוב 'כדרך הגברים' – הרגל שגרם להרמת גבות. במרוצת הזמן רכשה מיומנות ברכיבה ודהרה על סוסה כרוכבת מלידה. בני המושבות זוכרים אותה כ'רוכבת מצוינת ונשקה עליה'.¹⁵³

אלקה סיפרה על אחד מהמקרים הקשים שהיו לה, וסיפור זה שופך אור על מעמדה של המיילדת. באחד מסיוריה בגליל נודע לה שאישה במנחמיה כורעת ללדת, 'לא היו לי מכשירים, אך ירדתי אליה ומאחר שראיתי כי מצבה קשה, שלחתי את בנה לקרוא לרופא מטבריה. בינתיים עשיתי כל אשר יכולתי. כאשר חזר הבן למחרת, בלי רופא, שאלתיו מדוע לא הביא עמו את הדוקטור. השיב הילד: "הדוקטור אמר שאין לו מה לבוא. כי או שהאישה כבר מתה, או שהמיילדת הספיקה לעשות משהו, וגם אז אין לו מה לעשות".'¹⁵⁴ לאחר שלוש שנים של עבודת מיילדות במושבות הגליל התחתון שבה אלקה גודל לירושלים והמשיכה

151 לוי (לעיל, הערה 94), עמ' 338.

152 רוטנברג (לעיל, הערה 101), עמ' 4.

153 ג' גרא, כל ההתחלות, תל-אביב 1984, עמ' 67.

154 גלבלום (לעיל, הערה 101), עמ' 23.

במקצועה. הרוקח משה ברונר פרסם מודעה בהשקפה, בישר בה על בואה לירושלים ושיבח את כישוריה כמיילדת:

המיילדת מרת גודל מירושלם שהיתה בהמושבות אשר במחוז טבריה שלוש שנים בתור מיילדת, בזמן האחרון נתפטרה ממשרתה למרות בקשת האכרים ורצון הפקידות שחפצו שתשאר על משרתה, ונתישבה בירושלם. אנכי בתור חובש ורוקח באחת מהמושבות האלו אוכל ליעץ למי שחפץ במיילדת טובה, לפנות אליה. כי חוץ ממה שגמרה למודה בהצטינות, יש לה כבר די נסיון, והיא מסורה לעבודתה בכל נפשה.¹⁵⁵

מיילדת נוספת שעבדה במושבות הגליל התחתון הייתה לאה גפנוביץ אדלר (1879–1980). לאה, ילידת זולוטונושה, עיירה ליד קייב שברוסיה, נולדה למשפחה אמידה של סוחרים עצים, שמנתה תשעה ילדים. בבית הוריה קיבלה חינוך מסורתי-ציוני, ועברית למדה במסגרת המשפחתית, כשהאזינה ללימודי אחיה לקראת בר-המצווה. השכלה כללית רכשה בגימנסיה רוסית. המשפחה חיה ברווחה בבית גדול, ואף העסיקה משרתים. לאה, צעירה בעלת אישיות חזקה, טובת לב אך עקשנית ומרדנית, הייתה מודעת מאוד לזכות לשוויון. היא התקוממה נגד הנוהג להתיר למשרתים להיכנס לבית או לחצר מכניסת המשרתים בלבד, כמקובל באותם ימים. לאות מחאה נהגה להיכנס לביתה רק דרך כניסת המשרתים, למגינת לב הוריה. היא גם לא הסכימה להתחתן שלא מתוך אהבה. לאחר שהתבגרה החלה לגלות עניין רב בציונות וחלמה לעלות לארץ-ישראל בעקבות בן-גוריון, שהדי פועלו הגיעו עד עיירתה. כדי להכין עצמה לעלייה, שיפרה את העברית שבפיה והחליטה ללמוד מיילדות, משום שידעה שמקצוע זה מבוקש ביותר בארץ-ישראל, והבינה שכך תוכל היא, הרווקה, לפרנס את עצמה. לשם כך נסעה לפולטבה, עיר מחוז באוקראינה המזרחית שהיה בה גרעין גדול של ציונים, וסיימה שם בהצלחה את לימודי המיילדות. היא קיבלה דיפלומה ונרשמה כחברה באיגוד המיילדות של רוסיה הצארית.

בשנת 1912, כשהיא בת שלושים ושלוש, עלתה לארץ בגפה ועמה תיקה המיוחדת, 'תיק המיילדת', שבו מכשירי הלידה. היא פנתה לחוות השומר (סג'רה), כי עוד ברוסיה שמעה שבן-גוריון נמצא שם (בן-גוריון עבד בסג'רה בשנת 1907). בחווה

155 השקפה, ו' באייר תרס"ו.

הכירה את יעקב אדלר, שכונה על ידי הערבים 'יעקב אלאשי' (יעקב המאכיל), משום שאמו הייתה הטבחית בחווה והוא סייע בידה. כעבור זמן קצר נישאו לאה ויעקב, הוא היה איכר והיא מיילדת ועזר כנגדו בעבודת החקלאות. לאחר בואה לסג'רה החלה לעבוד כמיילדת בכל מושבות הגליל התחתון. כאשר כרעה אישה ללדת היה נשלח אחד מבני המשפחה, רכוב על סוס, להזעיק את המיילדת מביתה. ללא הייתה סוסה משלה, וכאשר נקראה ללידה, הייתה מתפנה מכל עיסוק ובמהירות האפשרית, ללא עיכובים, רוכבת לבית היולדת ומבצעת את תפקידה. אם היו סיבוכים בלידה, הייתה קוראת לרופא ומתייעצת עמו אם להפנות את היולדת לבית החולים הסקוטי בטבריה.

לאה עבדה בעיקר עם יולדות יהודיות, אך לעתים נקראה לסייע גם ליולדות ערביות ובדוויות. הללו ילדו בדרך כלל בעזרת קרובות משפחה או 'זקנות' שהתמחו בכך והזעיקו אותה רק כאשר התגלו סיבוכים בלידה או כאשר ליולדת הייתה כבר 'היסטוריה' של לידות בעייתיות. למשל, באמצע שנות השלושים הוזעקה לאה לאחד הכפרים הערביים לסייע בלידה שהסתבכה. לאה ואחייניתה, שביקרה בביתה באותה עת, הגיעו לכפר רכובות על הסוסה כאשר הלידה כבר הייתה בעיצומה. אחת מבנות המשפחה תמכה ביולדת בגבה, ובנות המשפחה האחרות הסתובבו בבית חסרות אוניס. ילדים, עזים ותרנגולות נראו מכל עבר, והיולדת – מעולפת. בעיצומם של הרעש וההמולה בדקה לאה את היולדת ואבחנה שהעובר מונח לרוחב הרחם במקום לאורכו. בקור רוח ובמקצועיות הפכה את העובר והצליחה להביא לידה זו לסיימה הטוב.

לאחר הלידה נהגה לאה להישאר בבית היולדת ולהעניק לה וליילוד טיפול תומך, לרבות הדרכה בהנקה ובטיפול, בייחוד אם הייתה זו יולדת מבכירה. לאה הקפידה מאוד על היגיינה והדריכה את האימהות לרחוץ את תינוקן ואת גופן מדי יום בימו, גם בעונת החורף, ולהחליף מצעים ובגדים תחתונים – והכול בתקופה שבה לא היו מים זורמים בבתים וצריך היה לשאוב מים מהבארות. היא אף נהגה להנחות את היולדות היהודיות בנושאים אינטימיים הקשורים לחיי האישיות שלאחר הלידה. יתרה מזו, לאחר הלידה נהגה לאה לבקר את היולדת כשבע פעמים נוספות; מעקב, הכוונה ועזרה ליולדת היו בעיניה חלק מהותי מתפקידה כמיילדת.

לאה עבדה במושבות הגליל התחתון משנת 1912 עד שנות הארבעים, למעט תקופה קצרה שבין שלהי 1915 ואמצע 1916, שבה הגלו אותה הטורקים לאלכסנדריה, ושם גם נולד בנה. בכל תקופת עבודתה כמיילדת המשיכה לאה להתעדכן בחידושי המקצוע והייתה מנויה על הירחון 'חדשות למיילדת', שנשלח אליה מרוסיה. בנה מספר שבכל פעם שהגיע הירחון, הייתה אומרת 'הנה הגיעו החדשות למקצועי', מתפנה מעיסוקיה וקוראת בו בשקיקה.¹⁵⁶

קשיים מיוחדים בעבודת המיילדות במושבות

קשיים רבים היו מנת חלקן של המיילדות במושבות, קשיים שהמיילדות בערים לא נדרשו להתמודד עמם. הם נבעו מאופי ההתיישבות: יישובים רבים וקטנים ולא יישוב מבוסס אחד, מרחק רב בין מושבה למושבה, מיעוט אמצעי תחבורה, סכנות בדרך ועל כל אלה – פגעי הטבע.

על פי רוב התגוררה המיילדת באחת המושבות המרכזיות והעניקה שירותי מיילדות לכל נקודות היישוב בסביבה. אך בעת ההיא, ללא כבישים וללא דרכים סלולות, היא לא תמיד הספיקה להגיע בזמן לכל יולדת בכל מושבה, והתושבים נאלצו למצוא פתרונות 'יצירתיים' כדי להביא את הלידה לסיומה המוצלח. לדוגמה, 'קרה המקרה שביבנאל כרעה אישה ללדת והמיילדת – איננה. קראו לשוחט המקום, הרב מאיר הרכבי, לשמש כמיילדת [...] הלידה עברה בשלום, ושלום ליילוד וליולדת'.¹⁵⁷ בכנרת שימש יעקב חפץ חובש ורוקח, ולא פעם גם כמיילדת לעת מצוא. במרס 1919 הוזעק ליילד את חיותה בוסל בדגניה, ועל כך כתב: 'אותו לילה שימשתי מיילדת ומנתח כאחד'.¹⁵⁸

156 ראינו עם חיים אדלר, בנה של לאה, ועם זויה אלמגור, אחייניתה, נערכו ב-10 באוגוסט 2007. חיים אדלר נולד באלכסנדריה בשנת 1916, בעת שהותה של המשפחה שם לאחר שנאלצה לעזוב את הארץ בצו השלטון העותמאני. כשהיה בן כמה חודשים חזר עם הוריו לסג'רה, ושם עברו עליו שנות ילדותו ונעוריו; זויה אלמגור, ילידת 1918, ביקרה רבות בבית הדודה לאה בסג'רה. את שני הראיונות ערכה פרופ' שוע אמוראי-שטרק, ותודתי נתונה לה.

157 'שוחט בתפקיד מיילדת', הראובני (לעיל, הערה 150), עמ' 61; בנס ציונה בשנותיה הראשונות הסכימו המתיישבים, לשם חיטון, 'לאחד את תפקידי השחיטה והריפוי באישיות אחת'. במשך שנים אחדות היה השוחט במושבה גם החובש וגם הרוקח; ראו: סמילנסקי (לעיל, הערה 135), עמ' 60, 119.

158 ג' גרא, חצר כנרת ואנשיה, תל-אביב תשנ"ו, עמ' 133.

תושבי מנחמיה ביקשו להביא מיילדת קבועה למושבם, כי קשתה עליהם הריצה ליבנאל בלילות כדי להביא את אלקה גודל המיילדת. סיפר אחד מהם: 'זוכרני את המיילדת המדופלמת, מרת גודל מיבנאל, אשר חשתי בלילה להביאה למלחמיה, והרכבתיה על פְּרָדָה צעירה ומשתוללת כלשהו, והרוכבת האמיצה החזיקה מעמד – אך זו הייתה אשת-חיל! היה לה אקדח משלה. הלכתי לפניה וכך ירדנו את הירידה של שמסין למלחמיה – ובדרך ירד גשם סוחף וסופה התחוללה. תארו לכם את טעם הרכיבה הזאת בדרך עד שהגענו לביתי!¹⁵⁹ איכר מכפר תבור מספר שאשתו הייתה קרובה ללידה, והוא רכב להביא את המיילדת מיבנאל למסחה. בדרך התנפלו עליהם ערבים רעולי פנים, ומכיוון שהיה חמוש ירה עליהם והם נסו על נפשם.¹⁶⁰ אולגה בלקינד חנקין יילדה גם בדוויות במאהלים בגדרה ובסביבותיה. תחת זרועה נשאה קורבץ' – שוט עור ממוסמר להגנה מפני ליסטים, אך לעתים קרובות היה מישהו מבני משפחתה מלווה אותה בדרכה.¹⁶¹

לעתים הוזעקה המיילדת בזמן המתאים, אך עד שהגיעה היו הסבתא או אחת השכנות מסיימות את המלאכה, וכשהמיילדת הגיעה 'מתנשפת בכל כובד גופה, לא נותר לה אלא להגיד: "תינוקת בריאה. בת ראשונה סימן טוב לבנים", וישבה לשנות כוס תה בסוכר.¹⁶² המורה אשר ארליך ואשתו הגיעו לכפר תבור בשנת 1906. ביום בואם, בחצות הלילה, תקפו את אשתו צירי לידה. מכיוון שלא היה רופא במושבה ואף לא רוקח, רץ המורה לקרוא לעזרת השכנה. זו קבעה: 'צריך לקרוא לכמה איכרים, שיצאו מיד לטבריה או לנצרת, כדי להבהיל משם את הרופא'. בחוץ ניתך גשם זלעפות. האיכרים יצאו רכובים על סוסיהם, אך חזרו מיואשים מחמת החשכה המוחלטת. כאשר גברו מכאובי הלידה, פסקו האיכרות השכנות: 'אין מה לעשות אלא לקרוא את ה"בֹּנָה", היא הגב' סרניק, הן לה יש כבר ניסיון-מה בעזרה ליולדות, אצל פלונית ואצל אלמונית'. כיצד מביאים אותה

159 א' עבר הדני, ההתישבות בגליל התחתון: חמישים שנות קורותיה, רמת-גן תשט"ו, עמ' 112.

160 צ' ניסנוב, 'עם "השומר"', הראובני (לעיל, הערה 150), עמ' 101.

161 קולודני (לעיל, הערה 28), עמ' 66.

162 ל' לוי, אוושת הרוח בברושים, תל-אביב 2001, עמ' 19; המחברת היא נכדה למשפחת אשכנזי, אחת מחמש המשפחות המייסדות של היישוב יסוד המעלה. הספר מתאר את ילדותה במושבה הנידחת, על רקע עולמם של המייסדים, שנאחזו במקום למרות המלחמות, המחלות ואיתני הטבע. דיסיה הייתה מיילדת ביסוד המעלה, היא גרה במושבה לאחר שנישאה, בהיותה בת שמונה-עשרה, לאלמן תושב המקום. כאשר התאלמנה ונאלצה לדאוג לפרנסת שתי בנותיה, ניצלה את שושלת היוחסין שלה – שושלת של מיילדות – והחלה לשמש מיילדת; ראו: ע' לובבסקי, זכרונות בן הגליל, א, יסוד המעלה תשמ"ב, עמ' 58–59.

לכאן, הקשתה מישהי, 'להרכיבה על חמור אי-אפשר, שהרי קשישה היא, וברגל לא תלך ויעבור עליה מה, כל עוד ירד הגשם'. המורה רץ לביתה והיא הציעה שיישאה על גבו. האישה הייתה אשת מידות, עבת בשר, והוא נשא אותה על גבו וחצה את הרחוב בבוץ וברפש עד הברכיים. כאשר הגיעו הביתה התברר כי 'הוולד, טרם הגיעה שעת רצון לפניו לצאת לאוויר העולם. בלית ברירה יש להחזיר את המיילדת המומחית למקומה'. בבוקר שב ארליך והביא את המיילדת, והפעם נולד הבן.¹⁶³

המיילדת אולגה בלקינד חנקין השתקעה בגדרה לאחר נישואיה. כאמור, לאחר שנודע במושבה על מומחיותה כמיילדת מדופלמת, הוחלט שלא להיעזר עוד במיילדת מיפו.¹⁶⁴ אולגה העניקה שירות לכל הנשים בסביבה. כאשר כרעה ביילה אייזנברג ללדת בוודי חנין (נס ציונה), נשלח שליח לגדרה להזעיק את אולגה, שהבטיחה 'לבוא גם בלילה, רק יודיעו לה ותבוא מיד ברכיבה על חמור'. אך השליח נרדם בדרך, ובניתיים התינוקת נולדה ללא מיילדת. כאשר הגיעה אולגה, לא נותר לה אלא לברך על המוגמר, ולהעניק טיפול ליולדת ולתינוקת.¹⁶⁵

המיילדות – סמכות רפואית

מאפיין מהותי של המיילדת במושבה היה שבהיעדרו של רופא קבוע במושבה, חובש או אחות, הייתה המיילדת הסמכות הרפואית היחידה. לפיכך, היא נאלצה לטפל בבעיות הבריאות של התושבים – שכמובן לא היו בתחום התמחותה.¹⁶⁶

מיילדת ששימשה גם רופאה לעת צרה וטיפלה במחלות הנשים במושבה הייתה חסיה מרגולין קלמנוביץ. חסיה (1864–1930), ילידת טורץ, עיירה קטנה בבלרוס, הייתה בתה של מיילדת העיירה. לאחר נישואיה עברה ליקטרינוסלב וסיימה שם קורס במיילדות בבית החולים היהודי בעיר. בשנת 1903, בעקבות פוגרום ביהודי יקטרינוסלב, החליטה לעלות לארץ עם בעלה ושבעת ילדיה, והיא בחודשים האחרונים להריונה. בעודם מפליגים לארץ, החלו צירי הלידה וחסיה יילדה את עצמה, בסיועה של אחת הנוסעות. בבואה ארצה השתקעה המשפחה בעקרון

163 ד' ארליך, 'הגלילה – במלאת ששים לכפר-תבור', דבר הפועלת (יולי 1962); הנ"ל, 'משפחת המורה ארליך בכפר-תבור', הראובני (לעיל, הערה 150), עמ' 49–50.

164 עמית וקרק (לעיל, הערה 27), עמ' 92.

165 הררי (לעיל, הערה 136), עמ' 258–259.

166 לוי, (לעיל, הערה 94), עמ' 473.

(מזכרת בתיה), וחסייה הייתה למיילדת המקומית של המושבה וכונתה 'בֹּבָה חֶשֶׁה'. אנשי המושבה רחשו לה כבוד רב, לא רק בשל תואר המיילדת המוסמכת אלא גם בשל מקצועיותה הרבה, מידותיה הטובות וצניעותה. היולדות סמכו עליה ונתנו בה אמון שתגיע בכל שעה שתיקרא, ביום או בלילה. למרות היותה מיילדת מדופלמת אחזה באמונות טפלות אחדות, בייחוד כאשר חשה שלידה קשה לפניה. אז הייתה קושרת קצהו האחד של חבל אל רגלה של היולדת ואת הקצה האחר לארון הקודש, 'כדי שהשם ישמע ויעזור'. כאשר הסתיימה הלידה לא מיהרה לשוב לביתה אלא המתינה בבית היולדת לראות שלילדת וליילוד שלום. בלידות קשות הייתה נשארת ללון בבית היולדת וסועדת אותה עד שיצאה מכלל סכנה. חסייה לא עסקה רק במיילדות אלא הגישה עזרה רפואית לכל דורש. נשים שחלו בקדחת או במחלות אחרות היו מגיעות אליה והיא הייתה מטפלת בהן. היא הייתה ידועה גם כאשת סודן של הנשים במושבה ויעצה להן בעניינים שבינו לבניה שבהם התביישו לפנות לרב. נוסף על כך, ביתה שימש מלון חינוך לעוברי אורח.¹⁶⁷

מיילדות ו'עזר כנגדו'

היו מיילדות שלצד עבודתן היו לעזור לבעליהן. יוסי בן-ארצי משייך אותן לקבוצת נשים שהוא מכנה 'החזקות', קרי נשות מתיישבים שתמכו בבעליהן בעשייתם היישובית, לא היססו להשפיע עליהם וחזקו ידיהם בשעות קשות.¹⁶⁸ אולגה בלקינד חנקין, למשל, תמכה בבעלה כספית ונפשית, סייעה לו בעסקיו, הייתה שותפה לכל פעולותיו הציבוריות ועמדה מאחורי רבות מרכישות הקרקע שלו, הודות לקשריה עם בעלי קרקעות ערבים ששכרו את שירותיה כמיילדת. בשנת 1915 גורשה עם בעלה לטורקיה ולאחר המלחמה חזרה עמו לארץ-ישראל. בתקופת שפל בעסקיו הייתה המפרנסת היחידה, עד שהצליח להתאושש מן הקשיים ולרכוש אדמות בעמק יזרעאל ובעמק חפר.¹⁶⁹ גם מילי דיוט הוכברג, חובשת-מיילדת מדופלמת, שכונתה 'קדושה', לא הייתה מיילדת בלבד. מילי עלתה מרוסיה עם אמה ואחותה, התיישבה בעג'מי ביפו ופרנסה את שלושתן מעבודה

167 איל תמוז, נינה של חסיה, ריאיון, 15 במאי 2007; ראו ספרם של מ' קלמנוביץ (נכדה של חסיה) וא' תמוז (נינה), 'קורות חייה של הבֹּבָה-חֶשֶׁה: חסיה (מרגולין) קלמנוביץ, המיילדת הראשונה של המושבה עקרון והאזור', מזכרת בתיה, ארכיון המושבה; 'חֶשֶׁה (חסיה) קלמנוביץ', נרשם על ידי אריה פרס, נצר למייסדי עקרון, 6.5.2007, שם; ר' ארקין, חוטי חיים שזורים, [תל-אביב תשמ"ב], עמ' 33. בספר זה מוזכרת חסיה כמיילדת הראשונה של עקרון.

168 י' בן-ארצי, 'בין האיכרים לפועלים: האישה בראשית ההתיישבות בארץ ישראל (1882-1914)', 'עצמון (עורכת), אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות, ירושלים תשנ"ה, עמ' 314-315.

169 סמילנסקי (לעיל, הערה 104), עמ' 132-142; לסקוב (לעיל, הערה 102), עמ' 45.

כמיילדת. היא הייתה לבושה שמלה צחורה ולראשה חבשה מצנפת לבנה של אחות רחמנייה. לאחר נישואיה לשמואל הוכברג עברה לוודי חנין (נס ציונה) ושילבה את עבודת המיילדות עם עבודת האדמה. אך גידולי המשק שלה ושל בעלה נכשלו, והם נקלעו למצוקה כלכלית, ולכן עברו בשנת 1895 לבית הספר החקלאי 'מקווה ישראל'. בעלה עבד כמורה והיא שימשה חובשת במוסד ואף נסעה להשתלם במקצועה בארצות הברית.¹⁷⁰

מעמד ותנאי שכר

בכל המושבות נמנתה המיילדת עם התושבים בעלי המעמד המיוחד: הרב, המלמד, השוחט, הרופא והרוקח, שלהם סודרו מגורים במושבה.¹⁷¹ את שכרה של המיילדת שילמו פקידות הברון ואחר כך יק"א – בניגוד למיילדות שעבדו בערים, שרובן ככולן היו עצמאיות וגבו את שכרן כראות עיניהן.

בראשון לציון השתתפה יק"א בהוצאות השירות הרפואי בסך 2,400 פרנק לשנה, אך סכום זה לא הספיק לכיסוי כל ההוצאות, וועד המושבה נאלץ לתת את חלקו בתשלום לרופא ולמיילדת. בשנת 1901 עמד הרופא ד"ר מזי"א לעזוב, ונציג המושבה נשלח לפקיד הברון לדון עמו 'על דבר אי-היכולת להשיג רופא בסכום מצער זה, וביחוד כשהרופא מחויב לשמש גם את המושבה עקרון'.¹⁷² הפקיד נעתר לבקשה, ולאחר דין ודברים הסכים להגדיל את הסכום בשש מאות פרנק נוספים, בתנאי שהרופא יעניק טיפול רפואי גם לרחובות. בעקבות זאת כונסה אספה כללית במושבה כדי לדון 'במעמד הפיננציאלי של שאלת הרופא והמיילדת'. תמימות דעים שררה בין הנוכחים שיש למצוא דרכים להגדיל את משכורתם. הוחלט לנהל משא ומתן עם המיילדת מרים יצחקי, שכבר עבדה שבע שנים בראשון לציון ובעקרון, בדבר המשך העסקתה. המשא והמתן עלה על שרטון והמיילדת עקרה לירושלים.¹⁷³ חרף עזיבתה בניגוד לרצונם של התושבים, ציידו אותה חברי ועד המושבה ב'תעודה', המעידה על כישוריה המעולים כמיילדת:

170 סמילנסקי, שם, עמ' 247-253; סמילנסקי (לעיל, הערה 135), עמ' 45; בן-ארצי (לעיל, הערה 168), עמ' 314-315; ע' לוי, 'מותו המסתורי של המורה', עת-מול יא, 5 (67) (סיוון תשמ"ו), עמ' 19.

171 סמסונוב (לעיל, הערה 137), עמ' 110; וורמסר, פקיד מטעם הברון, הכין סעודה בפורים והזמין את נכבדי המושבה, ובהם את המיילדת; שם, עמ' 121.

172 'זכרון דברים לאספה הכללית במוצ"ש, אור לי"ד חשוון אתתל"ג לגלותנו [תרס"ב]', ארכיון היסטורי, המחוז העירוני ראשון לציון, פרוטוקולים של הוועד, ע-1-2.

173 הודעה על בואה של יצחקי לירושלים: 'מילדת מלמדה', השקפה, ט' בשבט תרס"ב.

ותכהן פאר בתור מילדת, ותפק רצון על צד היותר נעלה מכל היולדות שהיא השכילה לילד אותן. בכל משך ימי שרותה בעדתנו השכילה העלמה יצחקי ברוך מזגה, בטעם עבודתה, והתהלכה בנועם עם היולדת, ובטיב ידיעתה המצוינת במלאכתה זו, לקנות את כל הלבבות. ונוכל רק לבטא את מרות רוחנו בזה, על אשר לא נשארה אצלנו גם להבא.¹⁷⁴

חודש לאחר עזיבתה של יצחקי, מצא הוועד דרך 'מקורית' להגדיל את משכורתה של המיילדת החדשה. הוועד קבע שהיולדות עצמן תשתתפנה בהוצאות הלידה ותשלמנה כל אחת עשרים פרנק למיילדת, למעט נשות הפועלים, שיק"א תשלם עבורן; את החסר במשכורתה של המיילדת ישלים הוועד.¹⁷⁵

במזכרת בתיה אימצו אותה שיטת גבייה. בסיוון תרס"ג (1903) נשלח חיים משה פרעס, נציג הוועד, לירושלים 'להשיג מיילדת במחיר אשר יוכל להשתוות עמה'. פרעס נסע לירושלים ולאחר משא ומתן חתם על חוזה עם המיילדת פרומה קסטלמן, שלפיו המושבה תשלם לה שכר חודשי של שבעים פרנק לחודש למשך שנתיים, אף על פי שיק"א הקציבה רק חמישים פרנק לחודש למשרה זו. כדי להשלים את הסכום החליט הוועד כי כל יולדת תשלם לקופת המושבה עשרה פרנק, ואם בתום שנה לא יושלם החסר – התושבים יתחלקו ביניהם בסכום הנותר.¹⁷⁶

בזכרון יעקב המצב היה טוב יותר. בשנת 1907 הפקידה יק"א את השירות הרפואי בידי ועד המושבה וקצבה לו תמיכה של 7,000 פרנק לשנה. בשנת 1908 גדל פדיון בית המרקחת עד כדי כך שעלה בידו לשלם גם את משכורות עובדיו וגם את צורכי

174 'תעודה, זכ"ד כ"ב בשבט אתתל"ג [תרס"ב]', ארכיון היסטורי, המוזאון העירוני ראשון לציון, מכתבי העדה, ע1-2 (1).

175 'זכרון דברים לאספה הכללית באור ל-20 בכסלו אתתל"ג לגלותנו [תרס"ב]', ארכיון היסטורי, המוזאון העירוני ראשון לציון, פרוטוקולים של הוועד, ע1-2.

176 'ישיבת הוועד', ה' בסיוון תרס"ג; 'ישיבת הוועד', י"ג בסיוון תרס"ג, עמ' 33-34. המסמכים מצויים במכון לבון – ארכיון תנועת העבודה, IV-312-384. נציין שהמושבות הטילו מסים על התושבים אם תקציבן לא אפשר העלאה בשכרם של בעלי תפקידים. לדוגמה, בכ"ב בחשוון תרפ"ב הוחלט בכפר תבור לשלם לשו"ב (שוחט ובודק) רבע לירה מצרית על כל ברית מילה, ועל כל משפחה המביאה את בנה בבריתו של אברהם אבינו הוטל להשתתף בתשלום 'בסבר פנים יפות'; תעודות לתולדות כפר תבור, אצ"מ, J49/1.

הרפואה. משנת 1910 התחילה קופת בית המרקחת לשלם גם את משכורתה של המיילדת, כארבע לא"י לחודש.¹⁷⁷

המיילדות המדופלמות במושבות, כמו המיילדות בערים, עדיין לא היו מאוגדות בארגון מקצועי משלהן ולא היה פיקוח על עבודתן, למעט דברי הביקורת או השבח שזכו להם מפי היולדות עצמן. מתברר שהדיפלומה כשלעצמה לא העניקה להן 'חסינות' מפני מקטרגים ולא מנעה את פיטוריהן. היו מושבות ש'העזו' לפטר את המיילדת כאשר הנשים לא היו מרוצות משירותיה, אף אם הייתה מדופלמת, ובליט בררה נאלצה המיילדת לעזוב ולחפש לה עבודה במקום אחר. כך קרה במטולה, שאליה הגיעה מיילדת צעירה ומשכילה, שסיימה את לימודיה וקיבלה דיפלומה אך לא השביעה את רצון הנשים. הן קבלו על שהיא נוהגת לסמוך על עצמה יתר על המידה ומבצעת פעולות המיועדות לדעתן לרופא. התלונות עשו את שלהן, והמיילדת פוטרה. במקומה הגיעה מיילדת אחרת, וזו עבדה שנים רבות במושבה, לשביעות רצונן של נשי האיכרים במקום.¹⁷⁸

אחרית דבר

מפנה במצבן של המיילדות החל להסתמן בשנת 1912, עם הקמתה של 'הדסה' – הסתדרות נשים ציוניות באמריקה, ששמה לה למטרה לסייע ליישוב היהודי בתחומי החינוך, הבריאות והסעד. בינואר 1913 שלחו חברות 'הדסה' לירושלים שתי אחיות, והן הקימו בשכונת מאה שערים תחנה-מרפאה לטיפול באימהות ובילדים. התחנה התמקדה במתן שירות לילדות, בחינוך לבריאות ולהיגיינה, בביקורי בית אצל אימהות נזקקות ובטיפול בתלמידי בתי ספר שחלו במחלת הגרענת. זה היה המרכז הראשון לאם ולילד בארץ-ישראל, והוא הכשיר מיילדות ואחיות-מתלמדות לסיעוד קהילתי וארגון הדרכה מקצועית לאימהות ולנשים הרות בביתן, מידי אחיות ורופאים.¹⁷⁹

לקראת העשור השני של המאה העשרים נפתחו מחלקות לילדות בבתי החולים, ורבות מהמיילדות המדופלמות, שעד כה עבדו כמיילדות פרטיות בלבד, החלו לעבוד גם במחלקות לילדות בבתי החולים. חנה אפרימוביץ, מיילדת מדופלמת,

177 סמסונוב (לעיל, הערה 137), עמ' 314.

178 ש' פייגלין, זכרונות איש מתולה, חיפה תשי"ד, עמ' סח-סט.

179 צ' שחור-רובין וש' שורץ, 'הדסה' לבריאות העם, ירושלים 2003, עמ' 119-120.

עבדה במחלקת היולדות של 'ביקור חולים'.¹⁸⁰ פייגה, המיילדת האשכנזייה, הייתה ממונה על מחלקת היולדות ב'משגב לדך'.¹⁸¹ מרים יצחקי עבדה בשנים 1912–1915 כמיילדת מטעם עיריית ירושלים, ובשנים 1925–1934 הייתה מיילדת ראשית בבית החולים 'ביקור חולים'.¹⁸² ואחר כך בבית החולים הפרטי ליולדות בירושלים בהנהלת פרופ' אריה סדובסקי.¹⁸³ זלמה מאיר, האחיות הראשית בבית החולים 'שערי צדק' ומייסדת בית הספר לסייעוד, שהכניסה חידושים רבים לבית החולים, סיפרה שהדבר הקשה מכולם היה לשכנע את נשות ירושלים ללדת בבית חולים ולא בבית. אט אט חל שינוי באוכלוסיית היולדות הארץ-ישראלית והנשים החלו לפקוד את חדרי הלידה בבתי החולים וללדת בפיקוחן של מיילדות מוסמכות.¹⁸⁴

שינוי יסודי בתחום זה חל בתום מלחמת העולם הראשונה, עם בואה לארץ של המשלחת הרפואית הציונית-אמריקנית בחסות 'הדסה', במטרה לסייע לשירותי הבריאות של הקהילה היהודית. בואה של המשלחת ציין את המעבר מעידן של רפואה פרימיטיבית לעידן של רפואה מודרנית. בין יתר הפעולות בתחום הרפואה המונעת גיבש צוות הרופאים והאחיות של המשלחת תכנית מקיפה לסייע לנשים הרות, לאימהות, לתינוקות ולילדים.¹⁸⁵ תחילה נאבקה המשלחת בבעיות הבריאות הבוערות, ואחר כך התפנתה לפתיחתם של בתי חולים במרכזים העירוניים ואף

180 המיילדת המומחה ומסאז'יסטין חנה אפרימוביץ', מודיעה כי 'לבד התעודות של הפרופסורים המעידים עליה, כבר יש לה הרבה בירושלים אשר יוכלו להעיד על חריצותה בחכמתה מעבודתה שכבר הספיקה לעבד פה במשך זמן היותר בעירנו. מעונה במאה שערים' (השקפה, י"ז בחשוון תרס"ח, עמ' 3); גרייבסקי (לעיל, הערה 87), עמ' 424.

181 יהושע (לעיל, הערה 25), עמ' 85.

182 תדהר (לעיל, הערה 117); א' זמורה, נשים עבריות ציוניות, תל-אביב 2002, עמ' 48–49.

183 בית החולים שכן ברחוב בצלאל (היום רחוב הלל) בשנים 1933–1948; קרק וגלס (לעיל, הערה 44), עמ' 233.

184 יש לציין שבשנות העשרים ואף בשנות השלושים התרחשו רבות מהלידות בבית היולדת. הלן קליגלר, האחיות הראשית במרכז הבריאות לאם ולילד ('טיפת חלב') בחיפה, כותבת בשנת 1925: 'עדיין יש יותר נשים יהודיות וערביות המעדיפות שירותי מיילדות, מאלה המעדיפות ללדת בבית חולים, ובשל כך צורפה מיילדת לצוות הרפואי של המרכז בחיפה, שסיפקה שירותי מיילדות' (קליגלר [לעיל, הערה 82], עמ' 569); בדוח של מחלקת הבריאות של ממשלת ארץ-ישראל לשנת 1925 מצוין כי תמותת התינוקות בארץ עדיין גבוהה, מהסיבות האלה: מחסור במיילדות מדופלמות, סירובן של נשים מוסלמיות לפנות לעזרה רפואית בעת הלידה ומחסור במיטות ליולדות בבתי החולים; ראו: לוי (לעיל, הערה 94), עמ' 201.

185 שחורירובין ושוורץ (לעיל, הערה 179), עמ' 116–170.

להקמתם של בתי חולים שבהם מחלקות נפרדות לילדות – בטבריה, בחיפה ובצפת. בבית הספר לאחיות 'הדסה' שהקימה המשלחת הרפואית היה בתכנית הלימודים קורס במיילדות לאחיות מוסמכות או למי שלמדו לקראת תואר זה.¹⁸⁶ עם התבססות המנדט הבריטי בארץ-ישראל התרחש ארגון מחדש של עבודת המיילדות ושל הכשרתן. העיסוק במיילדות הוסדר בצורה חלקית בפקודת בריאות העם משנת 1918, שקבעה שכל מיילדת חייבת ברישיון עבודה.¹⁸⁷

רחל דייטש – מיילדת בברכתו של הרבי מוויז'ניץ ובסיועו של הרצל

186 נ' ברטל, חמלה וידע: ראשית מקצוע הסיעוד בארץ-ישראל, 1918–1948, ירושלים 2005, עמ' 75–76, 95, 206.

187 'פקודת המיילדות הא"י', פרק צ"ג (1) (2) מס' 20 לשנת 1929; באתר האינטרנט של ארגון המיילדות בישראל, <http://www.midwives.co.il/Articles/Article.asp?ArticleID=154&CategoryID=92>. יש לציין שפקודת המיילדות כתובה בלשון נקבה, אף שבשנים אלו כבר היו מיילדים גברים בבתי החולים.